

Berdecka, Anna

Nowe lokacje miast królewskich w Małopolsce w latach 1333-1370 : chronologia i rozmieszczenie

---

Przegląd Historyczny 65/4, 593-624

1974

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ANNA BERDECKA

BIBLIOTEKA INSTYTUTU HISTORYCZ
Uniwersytetu Warszawskiego

Nowe lokacje miast królewskich w Małopolsce w latach 1333—1370. Chronologia i rozmieszczenie *

Próba ustalenia chronologii miast królewskich w latach 1333—1370 jest punktem wyjścia badań nad urbanizacją Małopolski oraz układami przestrzennymi nowozałożonych miast. Choć wiek XIV pozostawił znacznie większą liczbę dokumentów niż poprzedzające stulecia, nie dysponujemy jednak materiałem źródłowym dokładnym i wyczerpującym. Niewiele przecież zachowało się do naszych czasów dokumentów lokacyjnych *sensu stricto*, które są tu podstawowym materiałem źródłowym.

Dla historyka istotną sprawą jest powstanie nowego rozplanowania osady miejskiej, zarówno w przypadku, gdy występuje ono na terenie dotychczas niezasiedlonym, jak i przy częściowym lub całkowitym przekształceniu istniejącej już osady czy osad. Ogólnie można stwierdzić, że wyciąganie wniosków z dokumentów lokacyjnych co do czasu nowego rozplanowania osady prowadzi niekiedy do błędów ¹.

Zagadnieniem dokumentu lokacyjnego, jego konsekwencją społeczną, gospodarczą i prawną, zajmował się Stanisław K u r a ś ². Analizując bogaty materiał źródłowy, odsłonił on budowę tego typu dokumentów, w których oprócz treści prawnych znajdują się również literackie. Udowodnił w sposób przekonujący, jak pisarz posługujący się rozbudowanymi figurami retorycznymi w oparciu o istniejący w kancelarii formularz podaje niekiedy w dokumencie treści sprzeczne, nieprawdziwe i niejasne. Szczegółowa zaś, nie poparta metodą krytyczną i porównawczą, analiza całości — często prowadzi do błędnych wniosków. Wobec ograniczonej ilości źródeł, badacze skłaniają się do drobiazgowego dochodzenia treści nie tylko każdego zdania, ale i słowa, niekiedy na niekorzyść analizy całościowej.

* Artykuł jest fragmentem pracy doktorskiej, którą pisałam pod kierunkiem prof. dr Stanisława Herbsta.

¹ J. Luciński, *Lokacje miast i wsi monarchicznych w Małopolsce do r. 1385*, CzP-H t. XVII, 1965, z. 2; por. też recenzję St. Kurasia, „Studia Historyczne” 1970, z. 4. Ustalona przez Lucińskiego tabela chronologii miast posiada błędy wynikłe z tego, iż podstawę do datowania osady stanowił tzw. dokument lokacyjny, rozumiany także jako nadanie lub potwierdzenie prawa niemieckiego. Autor pomijał znane mu zresztą i przytaczane w tekście wcześniejsze wzmianki świadczące o istnieniu zorganizowanego i działającego samorządu miejskiego, czy też wzmianki uboczne o istnieniu miasta. Dlatego też pomimo bogactwa źródłowego pracy, tabela lokacji i wnioski z niej wyciągnięte nie zawsze są do przyjęcia.

² St. K u r a ś, *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich w XIV—XV w.*, Wrocław 1970. Panu doc. dr St. Kurasiowi dziękuję za udostępnienie przed wydaniem t. VI i VII *Zbiornik Dokumentów Małopolskich* [cyt. dalej: ZDMłp] oraz za cenne wskazówki.

Wspomniana praca Kurasia zestawia wszystkie odnalezione przywileje lokacyjne miast ziem krakowskiej i sandomierskiej. Na 176 miast powstałych do pierwszej ćwierci XV w. — 38 nie posiada (lub też dotychczas nie odnaleziono) dokumentów; 53 ma po jednym dokumencie lokacyjnym; 60 miast po dwa; dla 23 zachowało się po trzy dokumenty. Jedno miasto dysponuje aż czterema dokumentami³.

Ustalając początki lokacji miasta posługujemy się oczywiście dokumentem posiadającym najwcześniejszą datę, która nabiera cech wiarygodności w świetle wzmianek ubocznych pochodzących z bliskiego okresu czasowego. Może bowiem się zdarzyć, że najwcześniejszy znany nam dokument lokacyjny nie jest jednak pierwszym. Wówczas jednak gdy posiadamy wzmianki dotyczące wcześniejszego statusu osady, jak np. w przypadku Pilzna, kiedy wieś o tej nazwie otrzymała prawo magdeburskie w r. 1328⁴, dokument zezwalający na założenie miasta na prawie niemieckim z r. 1354⁵ można uznać za wiarygodny, szczególnie że szereg wzmianek po tej dacie świadczy o istnieniu i rozwoju miasta⁶. Niekiedy wcześniejsze wzmianki zaprzeczają treści przywileju lokacyjnego, jak np. w przypadku Lwowa, który otrzymał prawo magdeburskie w r. 1356⁷. Miasto rządziło się nim już przedtem, czego dowodem jest wzmianka o dwóch nieżyjących już wójtach Lwowa, Bertholdzie i Macieju w dokumencie Kazimierza Wielkiego z 1352 r.⁸

Najmniej kłopotu sprawiają dokumenty lokacyjne dotyczące miast zakładanych na tzw. surowym korzeniu. Wówczas datę można odnieść do rozpoczęcia akcji osadniczej lub też okresu bezpośrednio ją poprzedzającego. Świadczy o tym np. przywilej zezwalający na założenie miasta Piwnicznej Szyji⁹, Krościenka¹⁰, czy też Wisłoka na terenie wsi Kobyle nad Wisłokiem z r. 1366¹¹, chociaż tej lokacji zaniechano po kilku latach¹².

Wysunięte tu zastrzeżenia co do wiarygodności dokumentów lokacyjnych nie mają na celu wykluczenia ich z podstawy źródłowej, ale sygnalizują potrzebę ostrożnej ich interpretacji. Ważne są również wzmianki uboczne, sporadycznie występujące określenia *oppidum*, *civitas*, *consules*, *cives etc.* w odniesieniu do badanego miasta, świadczą bowiem o istnieniu i funkcjonowaniu osady. Natomiast w przypadku dokumentu zawierającego zezwolenie na lokację, mimo nieraz szczegółowo wymienionych w nim klauzul prawnych, mogło nie dojść do utworzenia miasta¹³.

W załączonym zestawieniu uwzględniono miasta, które w okresie 1333—1370 w wyniku akcji lokacyjnej, otrzymały nową, zaplanowaną formę

³ St. K u r a ś, *Przywileje prawa niemieckiego*, s. 82 nn.

⁴ KDMłp. I, nr 177.

⁵ KDMłp. III, nr 709.

⁶ Np. 1367 r. — KDMłp. III, nr 802; 1372 r. — KDMłp. I, nr 312.

⁷ AGZ III, nr 19.

⁸ AGZ II, nr 1.

⁹ AGZ III, nr 3.

¹⁰ *Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej*, wyd. A. Prohaska [cyt. dalej: MAML], Lwów 1890, nr 12.

¹¹ KDMłp. III, nr 789.

¹² W 1374 r. Elżbieta Łokietkówna m.in. nadała wieś Kobyle klasztorowi w Koprzywnicy. Na wzgórzu po przeciwnej stronie Wisłoka klasztor lokował ponownie miasto Fryszak (KDMłp. III, nr 869).

¹³ Jak w przypadku Sokołowa (KDKK I, nr 172), czy wspomnianego Wisłoka (por. przyp. 12).

przestrzenną, stanowiącą ramy terytorialne, w których zamknąć się miały wszystkie treści życia miejskiego. Za miasta takie uważamy założone na tzw. surowym korzeniu, czyli na obszarze uprzednio niezasiedlonym, a także adaptujące zastany układ osadniczy, lub przekształcające go, jak również nowe miasta, które powstały z przeniesienia dawnych ośrodków miejskich na inny teren, jak to miało miejsce np. w Lelowie, Radomiu, Żarnowcu. Uwzględniono też nowe miasta powstałe w obrębie dawnych ośrodków miejskich, np. Kazimierz (krakowski), Kleparz czy też Lwów i Przemysł.

Tabela wymienia w układzie chronologicznym miasta królewskie Małopolski, założone za rządów Kazimierza Wielkiego oraz w uzupełnieniu miasta z terenu Rusi. Kwerenda do tego ostatniego wykazu nie została wyczerpana. Nie jest bowiem dostatecznie zbadana sprawa okresów, w których poszczególne ziemie Rusi były włączane i administrowane przez Polskę. Ponieważ sąsiadują one z Małopolską, stan ich zagospodarowania miał niewątpliwy wpływ na politykę królewską również w zakresie osadnictwa. W tabeli umieszczono dostępne dane o zagospodarowaniu terenu przed lokacją miasta, pierwszy znany przekaz źródłowy o mieście, datę lub okres założenia miasta oraz rodzaj nadanego prawa miejskiego. Tabela ma ułatwić orientację w przebiegu lokacji, z tym, że nie można go zamknąć w podanej w dokumencie dacie rocznej, gdyż był to proces złożony, zależny od różnych warunków gospodarczych, politycznych itp. Trwał on co najmniej kilka, jeśli nie kilkanaście lat¹⁴.

*
*   *
*

Jednym z przejawów planowego zagospodarowania połączonych przez Kazimierza Wielkiego ziem Polski była akcja osadnicza. Lokacji miast towarzyszyła też w posiadłościach panującego lokacja wsi na prawie polskim i niemieckim. Zestawienia J. Lucyńskiego¹⁵ pomagają określić przybliżony stan osadnictwa regionu, w którym zostało lokowane miasto. Wymagają jednak korekty i uzupełnień¹⁶. Osadnictwo wiejskie poprzedzało zazwyczaj lokację miasta, niekiedy zaś było następstwem kolonizacji terenów przyległych do miasta, co przede wszystkim miało miejsce w przygranicznych lub nowoprzylączonych obszarach, gdzie nowolokowane miasto wskazywało na region lub kierunek przyszłej kolonizacji¹⁷.

¹⁴ Przykładem jest założenie miasta Dukli, które trwało od około 1380 do 1402 r. (A. Kamiński, *Nieznane karty z przeszłości Dukli (1359—1540)*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej ofiarowane R. Grodeckiemu w 70 rocznicę urodzin*, Warszawa 1960, s. 409—413).

¹⁵ J. Lucyński, op. cit.

¹⁶ Przykładem może być wniosek o osłabieniu wiejskiej akcji osadniczej w latach 1282—1333 oraz w pierwszych latach panowania Kazimierza Wielkiego; autor tłumaczy go brakiem zainteresowania panujących lub też niesprzyjającymi warunkami politycznymi. Tymczasem już pobieżna lektura rejestrów dalszych tomów *Zbioru Dokumentów Małopolskich* (wydanych po ukazaniu się pracy Lucyńskiego) uzupełnia tablele lokacji i zmienia nasz pogląd na przebieg akcji osadniczej. Trwała ona z różnym natężeniem przez cały ten okres.

¹⁷ A. Rutkowska-Płachcińska, *Sądecczyzna w XIII i XIV w.*, Wrocław 1961, s. 146 oraz tamże mapa: „Sądecczyzna i jej pogranicze w końcu XIV wieku”.

Na ziemi krakowskiej notujemy 25 lokacji miast¹⁸, w ziemi sandomierskiej 12¹⁹ oraz 5 na Rusi²⁰. Liczba założonych miast maleje w miarę posuwania się ku wschodowi. Zagęszczając osadnictwo na ziemiach już zagospodarowanych, przesuвано się na wschód, poprzez lokację dużych ośrodków położonych przy głównych szlakach handlowych oraz małych, o regionalnym znaczeniu. Na początku panowania Kazimierza Wielkiego, ziemia krakowska była już znacznie zasiedlona wzdłuż równoleżnikowego biegu Wisły, w zachodniej i środkowej swej części, natomiast znacznie słabiej ziemia sandomierska, której wschodnia połać była wówczas terenem granicznym. Również południowe obszary obu ziem w końcu XIII i początku XIV w. były słabo opanowane przez osadnictwo polskie. Po uzyskaniu Spisza w pierwszej ćwierci XIV w., Węgry usiłowały anektować puszczańskie tereny przygraniczne, których przynależność nie była wówczas ściśle oznaczona, przesuując na północ swoje osadnictwo²¹.

W północnej części Małopolski, tj. na lewym brzegu Wisły i prawym Sanu założono 17 miast, a w południowej 20. Intensyfikacja słabej dotychczas sieci miejskiej w południowej części ziemi krakowskiej i sandomierskiej pozwoliła dotrzeć osadnictwu do dawnych terenów granicznych, a nawet wkroczyć na obszary nowołączonych ziem. Natomiast nie są nam znane nowe założenia miejskie na terenach położonych na wschód od średniego biegu Wisły. Były one słabo zasiedlone, co można tłumaczyć stałym ich zagrożeniem przez najazdy tatarskie, litewskie i ruskie²². Z działalnością Kazimierza Wielkiego łączy się założenie dwóch miast na tym obszarze, a mianowicie Kazimierza i Wąwolnicy. O Kazimierzu brak wzmianki w wykazie miejskich inwestycji królewskich w kronice Janka z Czarnkowa. Położenie jego u przeprawy przez Wisłę na drodze ruskiej oraz dawna metryka osady przenawiają za wcześniejszą lokacją miasta²³. Prawdopodobnie w następnym etapie osadzania tej drogi w kierunku Lublina po-

¹⁸ Kazimierz czyli Nowy Kraków, Grybów, Sokołów, Kłobuck, Lelów, Myślenice, Nowy Targ, Pivniczna Szyja, Krościenko, Ciężkowice, Dembowy Dział (Dembowiec), Zmigród Nowy (?), Jodłowa Góra (Tymbark), Krzepice, Słomniki, Proszowice Będzin, Ujście Solne, Osiek (Jasielski), Muszyna, Miastko (Tylicz), Skawina, Lanckorona, Florencja (Kleparz Krakowski), Przylów.

Absolutna liczba zachowanych dokumentów lokacyjnych nie jest oczywiście identyczna z liczbą faktycznych lokacji, których było zapewne więcej. Dla około 1/5 miast małopolskich powstałych w okresie średniowiecza brak obecnie przywilejów lokacyjnych. Niewątpliwie teren dawnego woj. krakowskiego wyprzedzał w procesie urbanizacji woj. sandomierskie, ale większa liczba zachowanych dokumentów lokacyjnych z tego terenu wynika także z lepszego zachowania się archiwaliów. Por. St. Kuraś, op. cit., rozdz. IV, 1.

¹⁹ Krosno, Radom, Chęciny, Pilzno, Opoczno, Ropczyce, Stopnica, Jaśliśka, Wisłok, Ryczywół, Pierzchnica (?).

²⁰ Przemyśl, Lwów, Sądowa Wisznia, Tyczyn, Kołomyja. Prawdopodobnie lokacji miast królewskich na terenie Rusi było więcej.

²¹ G. Györfy, *Komitát Orava*, [w:] *Mediaevalia. W 50 rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, Warszawa 1960, s. 63; St. Zachorowski, *Węgierskie i polskie osadnictwo Spisza do połowy XIV wieku*, Kraków 1909, s. 10, 18 n., 69; A. Rutkowska-Płacheńska, op. cit., s. 13 n.

²² F. Kiryk, *Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie Jagiellonów*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, 1972, s. 43, 98.

²³ Brak również przekazu o budowie miasta w opisie działalności Kazimierza Wielkiego w *Historii Polski J. Długosza*. O budowie miasta i zamku informuje dopiero zapiska w *Liber Beneficiorum* (t. III s. 59). K. Myśliński określa początek rozwoju miejskiego Kazimierza i Wąwolnicy na drugą połowę XIII w. (*Początki miast na obszarze między Wisłą środkową a Bugiem*, [w:] *II Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej*, Wrocław 1968, t. IV, s. 339).

wstała Wąwolnica, która już w XIII w. rozwijała się jako osada pod osłoną grodu.

Pierwszą znaną choć niekoniecznie pierwszą chronologicznie lokacją jest założenie Kazimierza, czyli Nowego Krakowa w 1335 r.²⁴ Kraków był w tym czasie miastem dobrze zagospodarowanym i zabudowanym, zamkniętym pierścieniem murów, wokół których rozwijały się liczne osady. Kazimierz powstał w następstwie rozwoju trzech osad przedmiejskich, skupionych przy kościołach: św. Stanisława na Skałce, św. Wawrzyńca i św. Jakuba, które ujęto w nową wspólną organizację prawno-administracyjną i przestrzenną²⁵.

Król obiecał w przywileju lokacyjnym nowopowstałemu miastu prawo składu na sól, miedź i ołów; przez otrzymanie tego przywileju Kazimierz mógł stanowić ośrodek konkurencyjny dla Krakowa, mającego być może ponieść w ten sposób karę za bunt wójta Alberta i sprzyjanie stronie czeskiej w czasie walk o zjednoczenie państwa. Cofnięcie przez króla obietnicy nadania prawa składu na sól, ołów i miedź, postawiło Kazimierz w grupie miast średnich²⁶ o funkcjach rzemieślniczych oraz lokalnych handlowych, podporządkowanych interesom Krakowa.

Do 1340 r. polityka królewska zmierzała do odzyskania Śląska i Pomorza oraz ściślejszego związania odziedziczonych dzielnic Polski. Pierwsze znane nam lokacje nastąpiły w północno-zachodniej części ziemi krakowskiej, przy szlaku handlowym wiodącym z Krakowa na północ poprzez włączone w 1339 r. ziemie sieradzka i wieluńska. Było to założenie nowego miasta Żarnowca, dawnego targu posiadającego komorę celną już od połowy XIII w.²⁷, następnie przekształconego w miasto, oraz Nowego Lelowa²⁸, powstałego przy rozgałęzieniu gościńca wiodącego przez Sieradz do Torunia oraz do Wielunia. Jak wskazuje nazwa była to ponowna lokacja powiązana z przeniesieniem ośrodka na bardziej dogodnie i obronne miejsce, umocnione przez sąsiedztwo dawnego grodu. Na północny zachód od Lelowa w r. 1339 w odległości około 50 km przy tej samej drodze założono Kłobuck²⁹.

Przed 1342 r. po uprzedniej komasacji gruntów król dokonał lokacji miasta Sokółów we wsi Sokolniki nad Nidzicą, w bliskim sąsiedztwie

²⁴ KDMK I, nr 18.

²⁵ W. Konieczna, *Początki Kazimierza do r. 1419*, [w:] *Studia nad przedmieściami Krakowa*, Kraków 1938, s. 9 n.; St. Swiszcowski, *Założenie i rozwój m. Kazimierza*, „Biuletyn Krakowski” t. III, 1961, s. 69 n.

²⁶ J. Dąbrowski, *Czy Kazimierz i Kleparz założono jako miasta konkurencyjne dla Krakowa?*, [w:] *Prace z dziejów Polski feudalnej*, s. 186.

²⁷ J. Długosz, *Liber Beneficiorum* t. II, s. 95 podaje, iż Stare Miasto Żarnowiec znajdowało się na terenie obecnej wsi Łany. Według B. Wyrozumskiej (*Miasta powiatu olkuskiego*, [w:] *Ziemia olkuska*, Kraków 1963, s. 26) w XI w. gród w Żarnowcu wraz z kilkunastoma wsiami tworzył jednostkę opolną. Dwa dokumenty, uznane za falsyfikaty, z 1257 r. (KDMłp. I, nr 44) i z 1262 r. (KDMłp. I, nr 58 i 59) wzmiankują o kościele i dawnym poborze cła w Żarnowcu.

²⁸ Lelów Stary, zwany później Staromięsciem, położony jest w odległości około 2 km na płd.-zach. od obecnego Lelowa. W XII w. był tam targ, karczny a także gród (CDSil. I, nr 175). W 1341 r. Kazimierz Wielki wykupił część wójtostwa miasta Lelowa, które było *ad multos partes divisa* (ZDMłp. I, nr 41, s. 52—53). Musiał wykupić też pozostałe części wójtostwa, gdyż sprzedał jego całość wójtowi Wislausowi w 1343 r. (KDMłp. I, nr 217, s. 257—259). W dokumencie tym wymienione jest *antiqua civitas*. Zapewne w związku z nową lokacją przestrzenną król dokonał komasacji uposażeń, a w tym i gruntów. Por. A. Berdecka, *Lelów*, [w:] *Miejskie zespoły zabytkowe w Polsce* t. I (złożono do druku).

²⁹ Z. Perzanowski, *Zarys dziejów miasta Kłobucka*, „Małopolskie Studia Historyczne” t. I, 1958, z. 2, s. 26 n.

dawnej osady targowej Skalbmierza, stanowiącego własność biskupa krakowskiego. Zagrożony klątwą przez biskupa Grota bardziej zaniepokojonego możliwością powstania miasta, które mogłoby zniżyć dochody, jakie przynosił targ, niż przewinieniami króla, Kazimierz zrezygnował z lokacji Sokolowa, nadając prawo miejskie biskupiemu Skalbmierzowi ³⁰.

Podjęta w r. 1340 przez Kazimierza Wielkiego pierwsza a następnie druga wyprawa ruska, otworzyły nowe perspektywy rozwoju terytorialnego państwa. Obsadzenie i zagospodarowanie ziem ruskich, przejęcie zyskownego handlu i zagęszczenie osadnictwa, mogło w niedalekiej przyszłości wzbogacić skarb państwa, a także podnieść rangę polityczną kraju.

W r. 1340 zostaje założony Grybów ³¹, pierwsze miasto królewskie przy trakcie prowadzonym z Węgier przez Koszyce, Bardiów do Biecza. Założenie Grybowa bywa łączone z osadzeniem w tym mieście ludności katolickiej, zabranej przez Kazimierza Wielkiego ze Lwowa w czasie odwrotu w r. 1340 ³². Wydaje się mało prawdopodobne, aby mieszczenie ze Lwowa, który był wówczas znacznym ośrodkiem handlowym, osiedlili się w nowozałożonej, położonej w pobliżu granicy osadzie. O ile ci mieszczenie nie powrócili do Lwowa, mieli możliwość poszukać bardziej atrakcyjnych miejsc do osiedlenia. Być może wśród osadników w Grybowie znalazła się uboższa ludność z Rusi ³³. Nowolokowane miasto powstało na terenach trzech wsi: Siolkowa, Biała Wyżna i Biała Niżna, dobrze już zagospodarowanych ³⁴.

Lata czterdzieste XIV w. przyniosły dalsze lokacje miejskie na południowym wschodzie. Osadnictwo posuwało się ku granicy węgierskiej, którą stanowiła puszcza. Należy tu wymienić Myślenice. Lokację ich poprzedziła kolonizacja w górnym biegu rzeki Raby ³⁵. Po r. 1342, na terenie dwu wsi o tej samej nazwie — Myślenice, założono miasto po obu stronach Raby i nad jej dopływem Bysiną ³⁶. Usytuowane przy szlaku wodnym na Orawę, korzystало z zabezpieczenia jakim był pobliski zamek położony na prawym brzegu Raby. Miało pełnić funkcję ośrodka dla przyszłej kolonizacji przygranicznych terenów leśnych.

Miasto znajdowało się na obszarze położonym na południe od dzisiej-

³⁰ KDKK I, nr 172; St. Romanowski, *Dzieje miasta Skalbmierza*, „Rocznik Świętokrzyski” t. III, 1966, s. 229 n.

³¹ KDPol. III, nr 92, KDMłp. III, nr 662; F. Kiryk, *Z dziejów miast zachodniej części ziemi bieckiej do r. 1520*, [w:] *Nad rzeką Ropą* t. III, Kraków 1968, s. 1,

³² MP II 860; H. Paszkiewicz, *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Lwów 1925, s. 55 n. Por. też K. Skowroński, *Z dziejów osadnictwa nad rzeką Wisłoką w XIV w.*, [w:] *Mediaevalia*, s. 133.

³³ Por. przyp. 32. W dokumencie lokacyjnym (KDPol. III, nr 92) powiedziano o nowych mieszkańcach miasta: — *tempore insultus nostros pauperos saltem in tempore ab inimicis conservare* — —. Na pewno nie byli to owi *mercatores* — — *cum uxoribus, pueris et rebus eorum usque ad regnum suum deduxit* (MPH II, 860).

³⁴ Siolkowa, Biała Wyżna, Biała Niżna, wymienione w dokumencie nadania miastu Grybów części lasu na Górze Jawor w 1365 r. (KDMłp. III, nr 732; F. Kiryk, *Z dziejów miast*, s. 130 n.).

³⁵ F. Kiryk, *Dzieje powiatu myślenickiego w okresie przedrozbiorowym*, [w:] *Monografia powiatu myślenickiego* t. I, Kraków 1970, s. 37 n.

³⁶ KDMłp. III, nr 671. Dokument ten z r. 1342 jest aktem sprzedaży przez Kazimierza Wielkiego sołectwa we wsi Myślenice. Znajduje się w nim klauzula o zezwoleniu na lokację miasta, co musiało rzeczywiście wkrótce nastąpić, gdyż w r. 1355 wzmiankowany jest nieżyjący już wójt myślenicki. Por. *Matricularium Regni Poloniae Summaria* [cyt. dalej: MRPS] t. II, Supplement 13, (XVII) 257, 22 sierpnia 1355 r.

szych Myślenic, mniej więcej na terenie obecnego przedmieścia Stradomia³⁷.

Między 1342 a 1346 rokiem zauważyć można osłabienie akcji lokacyjnej. Jeśli nie wchodzi tu w grę zaginięcie dokumentów, powodem mogły być działania wojenne. W 1343 r. nastąpiła nowa wyprawa na Ruś. W tymże roku zaczęła się wojna z Luksemburgami o Śląsk. W 1345 r. wojska czeskie wtargnęły do Małopolski, oblegały Kraków, doszły do Lelowa.

W r. 1346 następuje wtórne osadzenie Nowego Targu na prawie magdeburskim. Miejsce obrano na dawnym szlaku prowadzącym na Węgry, w ramionach Białego i Czarnego Dunajca, włączając łany należące do dawnego miasta zwanego również Nowym Targiem oraz łany wsi Stare Cło³⁸. Być może prace nad założeniem miasta rozpoczęto wcześniej; w r. 1327 wymieniony jest wójt Andrzej z Nowego Targu³⁹. Nie wiadomo, czy był on wójtem dawnego czy nowego miasta, *nova civitas* wzmiankowanego w r. 1338⁴⁰.

Dwie następne lokacje sięgnęły terenów granicznych i słabo zasiedlonych: Krościenko nad Dunajcem⁴¹ i Piwniczna Szyja nad Popradem⁴², oba założone w 1348 r. na tzw. surowym korzeniu.

Intensyfikacja osadnictwa nad rzeką Białą doprowadziła również w r. 1348 do lokacji na prawie magdeburskim Cieżkowic⁴³ — na terenach wsi o tej samej nazwie na północ od Grybowa. Było to nie tylko uzupełnienie sieci osadniczej, ale również stworzenie konkurencji dla wcześniej założonych dwóch miast prywatnych: w r. 1340 Tuchowa — ośrodka dóbr cysterskich⁴⁴ i przed r. 1339 — Bobowej, stanowiącej własność rycerską⁴⁵.

Włączenie ziemi sanockiej, a następnie zajęcie Rusi Halicko-Włodzimierskiej, co nastąpiło w 1349 r., umożliwiło akcję osadniczą na przygranicznych terenach. Objęła ona dolinę Wisłoki⁴⁶, wzdłuż której biegła droga na południe przez Pilzno, Żmigród do Bardiowa i Koszyc. Nabrała ona teraz znaczenia jako odcinek drogi handlowej z Krakowa przez Nowy Sącz, Jasło na Węgry. Odgałęzienie tej drogi ze Żmigrodu w kierunku wschodnim prowadziło przez Krosno, Sanok na Ruś. Na szlakach tych w r. 1345 zostali zwolnieni od ceł mieszczanie sądecky⁴⁷, a w r. 1349

³⁷ W połowie XV w. Myślenice uległy wielkiemu zniszczeniu wskutek powtarzających się najazdów obcych wojsk i rabunków band. Miasto i częściowo mieszkańców przeniesiono na dogodniejszy teren, obecnie położony o 1,5 km na północ. Por. W. K u t r z e b a, *Myślenice*, Kraków 1900, s. 29—33, 34, 35, 40, 47; F. K i r y k, *Dzieje powiatu...*, s. 54, 117.

³⁸ KDMłp. I, nr 175, s. 221. Miasto założone przez klasztor cystersów między 1287 a 1326 r. znajdowało się na terenach obecnego Mieściska zwanego też Czerwonym, na prawym brzegu Białego Dunajca. Grunty wsi Stare Cło położone były zapewne pomiędzy Nowym Targiem a wsiami Waksmund i Gronków. (K. T. B a r a n o w i e, L. W y r o s t e k, *Z przeszłości miasta Nowego Targu*, Nowy Targ 1948, s. 30—34, 86—87).

³⁹ KDMłp. I, s. 208.

⁴⁰ KDMłp. III, s. 29.

⁴¹ MAML, nr 12.

⁴² AGZ III, nr 3,

⁴³ KDMłp. III, nr 688.

⁴⁴ *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego* cz. I, wyd. W. K ę t r z y Ń s k i i St. S m o l k a, Lwów 1875 r. nr 58.

⁴⁵ KDPol. III, s. 201: wzmiankowane *oppidum Bobowa*.

⁴⁶ Szczegółowo przedstawił to zagadnienie K. S k o w r o Ń s k i, op. cit., s. 127 nn.

⁴⁷ KDMłp. I, nr 218.

wszyscy kupcy udający się na Węgry⁴⁸. Akcja Kazimierza Wielkiego spotkała się ze współdziałaniem Ludwika Węgierskiego, który dążył do podniesienia ekonomicznego i stworzenia grupy zamożnych miast przy tej ważnej drodze łączącej Węgry z Polską⁴⁹.

Po stronie polskiej na szlaku nad Wisłoką około r. 1349 założone zostaje miasto Dębowy Dział⁵⁰ (obecny Dembowiec), położone 10 km na południe od Jasła, dużej osady targowej należącej do cystersów koprzywnickich. Nowa droga prowadząca przez Dembowiec pozwalała ominąć Jasło, co miało zapewne osłabić jego znaczenie handlowe. Niedaleka przyszłość okaże, że król zrezygnował z tego zamierzenia, wykupił bowiem z rąk cystersów Jasło⁵¹, którego położenie w węźle dróg zapewniało supremację nad nowopowstałymi w okolicy osadami.

Być może w tymże czasie, tj. około połowy XIV w. lub wcześniej, nastąpiła lokacja Nowego Żmigrodu nad Wisłoką, położonego na południe od Dembowego Działu.

Własność terenów, na których powstał Nowy Żmigród nie jest całkowicie wyjaśniona. Wcześniejszą od niego osadą (XI-wieczną) był położony o 2 km na zachód Żmigród (zwany w pierwszej ćwierci XIV w. Żmigrodem Starym), przy którym znajdował się gród. Prawdopodobnie na początku XIV w., a być może i wcześniej, wykształciła się nad Wisłoką nowa osada o tej samej nazwie oraz gród, przeniesiony zapewne ze Starego Żmigrodu⁵², zarówno dla celów obronnych, jak i kontroli komory celnej funkcjonującej tu przed r. 1332⁵³. Nowy Żmigród posiadał parafię już przed r. 1325⁵⁴. Do ludnej osady zostają w r. 1331 sprowadzeni dominikanie, *in castro Smigrod*⁵⁵. Lokacja prawdopodobnie nastąpiła po sprowadzeniu dominikanów, czyli po r. 1331, oraz po przyłączeniu ziemi sarnockiej i otwarciu nowej drogi na Ruś. Żmigród w początku XIV w. należał do rodu Bogoriów, a u schyłku tego stulecia do Drużynitów. W świetle wywodów J. Wyrozumskiego, iż komora celna należała do króla (a być może również i gród), twierdzenie jego, że Nowy Żmigród przez pewien czas w połowie XIV w. był własnością królewską jednolitą lub podzieloną, jak np. w pobliskim Osieku czy Jasle, wydaje się przekonującej⁵⁶.

W końcu lat czterdziestych, zapewne około 1347 r. następuje lokacja

⁴⁸ KDMłp. I, nr 227.

⁴⁹ J. Dąbrowski, *Ostatnie lata Ludwika Wielkiego 1370—1382*, Kraków 1918, s. 63 n.

⁵⁰ KDMłp. III, nr 690.

⁵¹ Około 1336 r. król wykupił część miasta Jasła z rąk klasztoru cystersów; w r. 1374 całe miasto przeszło na własność królewską w zamian za grunty wsi Kobyłe, w której w 1366 r. rozpoczęła się akcja lokacji miasta królewskiego Wisłok (ZDMłp. I, nr 116; KDMłp. III, nr 789; A. Kamiński, *Z przeszłości Jasła. Lata 1370—1520*, [w:] *Studia z dziejów Jasła i powiatu jasielskiego*, Kraków 1964, s. 118—120).

⁵² J. Wyrozumski, *Początki miast w rejonie jasielskim*, [w:] *Studia z dziejów Jasła*, s. 80, 82 oraz przyp. 69; część tegoż „od redakcji” — o przeniesieniu grodu, wydaje się być prawdopodobna.

⁵³ Z tego roku pochodzi przywilej Władysława Łokietka zwalniający mieszczan krakowskich i sandomierskich z cła żmigrodzkiego (KDMłp. I, nr 188).

⁵⁴ MPV I, 135, 207.

⁵⁵ KDMłp. I, nr 184.

⁵⁶ J. Wyrozumski, *Początki miast...*, s. 83 n.; Z. Wdowiszewski, *Ród Bogoriów*, „Rocznik Heraldyczny” IX, 1928/1929, s. 24 n.

Krosna nad Wisłokiem⁵⁷, położonego wówczas w ziemi sandomierskiej⁵⁸. Dotychczas głównym ośrodkiem osadniczym terenów na wschód od Wisłoka było miasto ruskie Sanok. W r. 1339 otrzymał on prawo magdeburskie za rąk księcia Jerzego II⁵⁹. Prawo niemieckie było zapewne nowością na tych ziemiach, chociaż Lwów i Przemyśl jeszcze przed nadaniem im prawa magdeburskiego posiadały elementy tego prawa, wprowadzonego zapewne za pośrednictwem osiadłych w nich kupców niemieckich⁶⁰. Oba wielkie miasta ruskie otrzymały od nowego władcy Kazimierza Wielkiego prawo magdeburskie. Dokonano też zmian w rozplanowaniu przestrzennym tych wielonarodowościowych ośrodków. W Przemyślu miało to miejsce zapewne wkrótce po opanowaniu Rusi, czyli około 1350 r.⁶¹ Prawdo-

⁵⁷ Za podstawę datowania lokacji Krosna wzięto akt sprzedaży wójtostwa z r. 1367, w którym jest mowa o pozostałym, jeszcze jednym roku zwolnień od podatków dla miasta (AGZ III, nr 57). Ponieważ miasta kresowe zazwyczaj zakładano w trudnych warunkach gospodarczo-osadniczych, otrzymywały one 20 lat wolizny (np. Piwniczna, Krościenko, Jaśliska, Tyczyn czy Wisłok). Wydaje się słuszne, iż to kryterium przyjęto również dla Krosna. W r. 1342 nastąpiła zapewne fundacja parafii, co wskazywałoby orientacyjnie na tenże czas założenia miasta. Por. Wł. Sar na, *Opis powiatu krośnieńskiego*, Przemyśl 1898, s. 193, przypis 3.

⁵⁸ Dokument z r. 1282 wydany przez Leszka Białego, a dotyczący uposażenia biskupstwa lubuskiego, zawiera wzmiankę o Krośnie: *item Krossen versus Russiae ac aliis pertinentis*. (ZDMłp. IV, nr 281, s. 20). Fragment ten uważany jest za interpolację pochodzącą z lat późniejszych, tzn. z okresu panowania Władysława Łokietka, a może i Kazimierza Wielkiego (J. M. Matusewski, *O biskupstwie lubuskim*, CzP-H t. II, 1949, s. 114—123). Nie świadczy to jednak przeciw przynależności Krosna do Polski (A. Gieysztor, *Początki misji ruskiej biskupstwa lubuskiego*, „Nasza Przyszłość” t. IV, 1948, s. 92). Przynależność do ziemi sandomierskiej w końcu XIV w. zdaje się potwierdzać fakt, iż sprawy Krosna figurują w aktach sądowych sandomierskich z lat 1397—1414. Dopiero w XV w., po przeprowadzeniu nowego podziału administracyjnego, Krosno znalazło się w obrębie powiatu sanockiego województwa ruskiego (St. Brekiesz, *Z dziejów rady miejskiej w Krośnie*, „Małopolskie Studia Historyczne” r. III, 1960, z. 3/4, s. 4, przyp. 14). W świetle powyższych danych źródłowych wydaje się, iż stanowisko historyka ziemi sanockiej A. Fastnacha (*Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340—1650*, Wrocław 1962, s. 19), który wypowiada się za przynależnością Krosna do ziemi sanockiej na Rusi w okresie XIII—XIV w., nie jest należycie udowodnione.

⁵⁹ KDPol. III, nr 88.

⁶⁰ H. Paszkiewicz (*Polityka ruska*, s. 81) przytacza dokument Dietki z około 1341—1342 r., który otwiera drogę dla kupców toruńskich na Ruś, przez Lwów i obiecuje każdemu z kupców, który zamieszka we Lwowie prawa mieszczańskie. Również o istnieniu samorządu miejskiego na prawie niemieckim świadczy potwierdzenie uposażenia dane wnukom wójta lwowskiego Bertholda przez Kazimierza Wielkiego w r. 1352 (AGZ II, nr 1), podczas gdy prawo niemieckie Lwów otrzymuje dopiero w r. 1356 (AGZ III, nr 5). Ciekawy jest fragment dokumentu dotyczącego uposażenia wójtostwa o tym, że otrzymał je Berthold za wierną służbę od Lwa księcia Rusi. A zatem pierwsza lokacja na prawie niemieckim jest może wcześniejsza od kazimierzowskiej i miała miejsce już w początku XIV w. z inicjatywy ks. Lwa II Juriewicza (zm. 1323) (J. Wagilewicz, przyp. 2 do dokumentu nadania prawa niemieckiego dla miasta Lwowa w r. 1356, AGZ III, nr 5; Wł. Dworzaczek, *Genealogia*, Warszawa 1959, tabl. 27). Może lokacja przypada na ten sam okres co w Przemyślu, w którym wójtostwo na prawie niemieckim zostało sprzedane przez księcia Lwa w r. 1323 wójtowi Janowi (ZDMłp. IV, nr 901).

⁶¹ Dotychczas za dokument lokacyjny Przemyśla uważano przywilej Władysława Jagiełły z 1389 r. (AGZ V, nr 19). Istnieje jednak pośrednia wiadomość o wcześniejszej lokacji kazimierzowskiej: w dekrete króla Stefana Batorego z 25 maja 1577 regulującym spór między rajcami a pospólstwem, powoływano się na przywilej Kazimierza Wielkiego, który darował miastu 100 łanów, zapewne przy ponowieniu lokacji (WAP Przemyśl, dokumenty papierowe, nr 538). A zatem przywilej Władysława Jagiełły z r. 1389 jest potwierdzeniem nadania. Wcześniejszą organizację miasta na podstawie prawa niemieckiego potwierdza występowanie w źródłach wójta przemyskiego Michałka w r. 1359 (AGZ VIII, nr 3) i 1366 (AGZ VIII, nr 5). I z tym okresem należałoby łączyć nową lokację przestrzenną Przemyśla. Pewne elementy organizacji miejskiej na prawie niemieckim istniały już przed r. 1323 (por. przyp. 60).

podobnie wówczas podjęto prace nad uporządkowaniem starego ruskiego miasta położonego przy skrzyżowaniu dróg handlowych: na wschód od Morza Czarnego i na południe do Węgier. W tym ośrodku założono nowe miasto o regularnym rozplanowaniu. Osadzono nowych mieszkańców, głównie Polaków, a także Niemców, Rusinów i Ormian. Analogiczna lokacja regularnego miasta nastąpiła w r. 1356 we Lwowie, w obrębie istniejących zespołów osadniczych zamieszkałych przez Rusinów, Ormian i Żydów, Saracenów, Tatarów i Niemców⁶². O wielkości tej aglomeracji i jej znaczeniu świadczy fakt, iż już w 1363 r. Kazimierz Wielki otrzymał pozwolenie od papieża na osadzenie biskupa obrządku zachodniego (realizacja tego zamierzenia nastąpiła w krótkce po jego śmierci)⁶³.

Akcji umacniania i regulacji przestrzennej wielkich ośrodków położonych na szlaku czarnomorskim towarzyszyło dalsze uzupełnienie sieci miejskiej i wiejskiej w południowej Małopolsce⁶⁴. Po przejęciu własności dóbr klasztoru tynieckiego, położonych nad środkową Wisłoką (być może w sposób niezupełnie zgodny z prawem), Kazimierz Wielki lokuje w 1354 r. miasto Pilzno⁶⁵ położone nad Dulczówką, w pobliżu rzeki Wisłoki, w węźle dróg prowadzących na południe przez Żmigród na Węgry, na wschód przez Rzeszów na Ruś oraz na zachód przez Tarnów do Krakowa. Było to znakomite posunięcie gospodarcze. Łączyć je można z zagospodarowaniem obwodu (*districtus*) rzeszowskiego wraz z miastem Rzeszowem⁶⁶. Obszar ten Kazimierz Wielki za zasługi oddane w posel-

⁶² AGZ III, nr 5.

⁶³ Wł. Abraham, *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi t. I*, Lwów 1904, s. 250 i 376.

⁶⁴ W czasach Kazimierza Wielkiego nasilała się też akcja osadnicza wiejska również na obszarach południowo-wschodniej Małopolski. Niektóre jej regiony doczekały się w ostatnim dwudziestolecu szczegółowych opracowań monograficznych. F. Kiryk opracował postępy osadnictwa nad rzeką Rabą, [w:] *Dzieje powiatu myślenickiego*; A. Rutkowski a-Płachcińska zajęła się też osadnictwem w dolinach rzek Dunajca, Popradu i Białej (*Sądecczyzna w XIII i XIV w.*); K. Skowroński opracował monografię postępów osadniczych nad Wisłoką i jej dopływami (*Z dziejów...*); region jasielski został uwzględniony w artykule St. Gawędy, *Rozwój osadnictwa wiejskiego w regionie jasielskim do r. 1370*, [w:] *Studia z dziejów Jasła*; St. Kuraś zajął się postęпами osadnictwa w Gorlickiem (*Osadnictwo i zagadnienia wiejskie w Gorlickiem do połowy XVI w.*, [w:] *Nad rzeką Ropą t. III*); osadnictwo ziemi sanockiej doczekało się szczegółowej monografii badacza tych terenów A. Fastnacha (*Osadnictwo ziemi sanockiej*). W pracach tych wykazano m. in., iż nowe osadnictwo występowało przeważnie wzdłuż rzek w średnim ich biegu i postępowało w górę rzek, obejmując stopniowo tereny słabiej zasiedlone i przygraniczne, (por. mapy w pracach A. Rutkowskiej-Płachcińskiej, A. Fastnacha; F. Kiryka, *Dzieje powiatu*).

⁶⁵ Kancelaria królewska wydała 3 października dwa dokumenty: pierwszy dla klasztoru pilzneńskiego benedyktynów, zezwalający na lokację miasta Pilzna (KDPol. I, nr 23); drugi — zezwalający na lokację miasta królewskiego Pilzna na prawie magdeburskim, zawierający również umowę z wójtem-zasadzcą (KDMip. III, nr 706). Król zapewne zabrał Pilzno klasztorowi w związku z działalnością gospodarczą na tym terenie (K. Skowroński, *Z dziejów*, s. 132, 140), lub też jak sędzi J. Luciniński (*Majątki*, s. 49) wziął je w pozorną meliorację na wieczne nieoddanie.

⁶⁶ Według K. Skowrońskiego (op. cit., s. 147) Rzeszów, jako miasto polskie został założony między r. 1346 (w tym roku wymieniona jest parafia "Rzassów" w dekanacie dębickim — diecezji krakowskiej (MPV II, s. 189) a r. 1354, w którym król oddaje Rzeszów z przyległościami Janowi Pakosławiczowi (KDPol. I, nr 119). Wydaje się, że Rzeszów wymieniony w r. 1354, to miasto ruskie położone na prawym brzegu Wisłoka. Inna lokalizacja tej osady w terenie przygranicznym nie wydaje się możliwa. Dzisiejszy Rzeszów założony został w początkach XV w. na lewym brze-

stwie tatarskim nadał w tymże r. 1354 Janowi Pakosławiczowi z prawem zakładania miast i wsi na prawie niemieckim⁶⁷.

Wspomnieć należy jeszcze o lokacji w 1353 r. Jodłowej Góry, zwanej potem Tymbarkiem, nad rzeką Łososiną, w lesie na terenach słabo zaludnionych. Miasteczko to miało pełnić funkcje ośrodka kolonizacji, na co wskazuje nadanie wójtowi prawa osadzania wsi na prawie magdebskim⁶⁸.

Do połowy XIV w. przewagę nowych lokacji notujemy w Małopolsce południowej i na Rusi. Potem akcja ta przesuwana się na północ od Wisły. Tereny te posiadały gęstszą sieć miejską i targową niż rubieże południowo-wschodnie. Tym niemniej w związku z włączeniem nowych obszarów wystąpiła konieczność jej intensyfikacji, przede wszystkim na głównych szlakach handlowych. Natężenie akcji zakładania miast przypadło na lata ostatecznej pacyfikacji Wielkopolski, po włączeniu ziemi łączyckiej (1352) i słońdowania Mazowsza (1351).

Około połowy XIV w. na terenach północnej Małopolski miały miejsce dwie nowe lokacje dawnych miast położonych przy szlaku tranzytowym, prowadzącym ze Śląska na Ruś. Prawdopodobnie przed r. 1349 (lub przed 1344) przeniesione zostało Opoczno⁶⁹ z terenu zwanego obecnie Staromieściem nad lewy brzeg Drzewiczki. Już w r. 1365 nowe miasto było otoczone murami⁷⁰. Nastąpiło to zapewne w związku z ożywieniem ruchu na drogach handlowych w skrzyżowaniu których położone było Opoczno, a mianowicie — traktu wiodącego od Gdańska do Krakowa i nabierającego coraz większego znaczenia włodzimierskiego (ze Śląska przez Wieluń, Kazimierz, Lublin, Chełm). Przy tym samym trakcie, na zachód od Opoczna, zapewne przed r. 1350 nastąpiła ponowna lokacja na prawie średzkiem — wraz z przeniesieniem na nowe miejsce — miasta Radomia⁷¹. Wkrótce, bo w r. 1360 przeniesiono wójtostwo ze Starego do Nowego Radomia⁷². Przy mieście tym krzyżowały się drogi: wspomniana włodzimierska z bocznym ramieniem drogi toruńskiej wiodącej przez Łowicz, Radom, Jędrzejów do Krakowa oraz z drogą ruską (Radom, Iłża, Opatów).

Oba te obwarowane miasta były punktami oporu na wypadek najazdu, a także bezpiecznym schronieniem dla kupców przed napadami rabusiów. Być może około 1350 r. dokonano również lokacji miasta Chęciny, przy gościńcu prowadzącym przez Kielce na Mazowsze. W r. 1357 wymienia się Chęciny wśród innych miast, których dochody celne należą do katedry gnieźnieńskiej⁷³. W r. 1407 Władysław Jagiełło potwierdził rajcom chęcińskim prawo jakimi się posługiwali za czasów Kazimierza Wielkiego⁷⁴.

Między 1357 a 1362 r. założono w północno-zachodnim krańcu ziemi

⁶⁷ KDPol. I, nr 119.

⁶⁸ KDMłp. III, nr 106.

⁶⁹ W r. 1349 Opoczno wymienione jest wśród miast w przywileju Kazimierza Wielkiego ustanawiającym drogę dla kupców (*Hansisches Urkundenbuch* t. III, nr 147; por. KDWłkp. III, nr 1289 a także ZDMłp. IV, nr 937). W r. 1344 wymieniona jest komora celna w Opocznie (St. Estreicher, *Najstarszy zbiór przywilejów miasta Krakowa*, Kraków 1936, nr 3).

⁷⁰ KDMłp. III, nr 779, s. 184.

⁷¹ Sprzedaż wójtostwa Radomia przez Kazimierza Wielkiego w r. 1350 świadczy również o wcześniejszej dacie założenia miasta (lokacji na prawie niemieckim). Por. KDMłp. III, nr 967.

⁷² *Lustracja województwa sandomierskiego 1564—1565*, wyd. Wł. Ochmański, Wrocław 1963, s. 169.

⁷³ KDWłkp. III, nr 1354.

⁷⁴ *Najstarsza księga sądu najwyższego zamku krakowskiego*, "Archiwum Komisji Prawniczej" t. X, Kraków 1936, nr 2029.

krakowskiej dwa miasta przygraniczne. Pierwsze to Krzepice nad Liswartą⁷⁵, położone w sąsiedztwie grodu i osady, w pobliżu granicy śląskiej, które były ostatnim punktem na trakcie wiodącym z Krakowa przez Żarnowiec, Lelów, Mstów, Kłobuck do Wielunia. W r. 1358 również przy drodze i osadzie targowej na drodze handlowej prowadzącej ze Śląska na Ruś lokowano miasto Będzin⁷⁶.

W tym okresie zagęściła się sieć miejska w promieniu około 30—40 km od Krakowa. Potrzebne były zapewne nowe ośrodki pełniące usługi dla rozrastającej się stolicy. Są to powstałe około 1358 r. na północny wschód od Krakowa Słomniki nad rzeką Szreniawą⁷⁷ i Proszowice⁷⁸. To ostatnie miasto było przedtem wsią rycerską⁷⁹ i drogą nieznaną nam transakcji przeszło na własność królewską. Oba miasta założono na traktach łączących je z zagłębieniem solnym w Bochni⁸⁰. Z ożywieniem tej drogi solnej wiąże się założenie przed 1360 r. i uzyskanie praw miejskich przez dawną osadę Ujście Solne⁸¹, położonej w pobliżu ujścia Raby do Wisły⁸².

Na wschód od Proszowic na obszarze od dawna zagospodarowanym i gęsto zaludnionym, już w ziemi sandomierskiej, lokowana została w r. 1362⁸³ Stopnica w wyniku intensywnego rozwoju wsi parafialnej. Być może w tych czasach lokowano również w północnej części ziemi sandomierskiej miasto Pierzchnicę na terenie wsi o tej samej nazwie (po r. 1359 a przed 1370)⁸⁴ z dala od traktu, na obszarze słabo zagospodarowanym, zapewne jako niewielki ośrodek lokalny.

W okresie 1357—1362 nie notujemy nowych lokacji na ziemiach południowej Małopolski. Przyczyną przerwy mogły być niepokoje na tych obszarach począwszy od lat pięćdziesiątych. W latach 1350—1352 walki z Litwą objęły i Ruś; w latach 1350—1351 wmieszani byli w nie Tatarzy i Węgrzy. Ci ostatni wysunęli pretensje do Rusi Halicko-Włodzimierskiej. Równocześnie przygotowywano wyprawę na Litwę, do której doszło w 1355 r. Powoli stabilizuje się sytuacja na Rusi i rozwiązywane są pro-

⁷⁵ W r. 1357 nastąpiła w Krzepicach fundacja kościoła parafialnego, który jest niezbędnym elementem do powstania miasta, a zatem podaje przybliżoną datę lokacji (ZDMłp. IV, nr 951 i przyp. 2). St. Mazurowski (*Krzepice w przyszości*, Warszawa 1914, s. 47) podaje jako datę założenia miasta r. 1357, opierając się na dokumencie nadania dziesięcin miasta Krzepic — kościołowi św. Doroty w Krzepicach. Dokument ten znany jest z wpisu w XVII-wiecznym kopiażu krzepickim i według St. Kurasia jest falsyfikatem, opartym o dokument fundacji parafii w Krzepicach (ZDMłp. IV, nr 952), być może w niezbyt odległym od r. 1357 czasie.

⁷⁶ KDMłp. III, nr 724.

⁷⁷ ZDMłp. I, nr 86. W przywileju król Kazimierz określa wysokość czynszów płaconych przez mieszczan.

⁷⁸ ZDMłp. I, nr 89.

⁷⁹ ZDMłp. IV, nr 923. Por. również F. Kiryk, *Zarys dziejów powiatu proszowickiego od końca XIV w.*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, Prace Historyczne III, 1967, s. 26 n.

⁸⁰ F. Kiryk, *Zarys dziejów...*, s. 24 n.

⁸¹ KDMłp. III, nr 738. Miasto założono przed r. 1360, o czym świadczy fakt, że w r. 1360 mieszczanin z Ujścia został sołtysem nowozałożonej wsi Lubień w powiecie myślenickim (KDMłp. I, s. 300 n.; F. Kiryk, *Dzieje powiatu myślenickiego*, s. 38).

⁸² O znaczeniu Ujścia Solnego w handlu solą por. Z. Daszyńska-Golińska, *Ujście Solne*, Kraków 1906, s. 13 n., 28; F. Kiryk, *Z dziejów powiatu...*, s. 24.

⁸³ KDPol. III, nr 133. Miasto założone obok wsi parafialnej Stara Stopnica. Akcja lokacyjna zaczęła się wcześniej niż to podaje data dokumentu, ponieważ wolniznę dla mieszczan stopnickich liczone od r. 1360.

⁸⁴ W r. 1359 Pierzchnica jest jeszcze wsią (KDKK I, s. 272: *in villa Perscznicza*). Miasto założono zapewne w latach sześćdziesiątych, gdyż Kazimierz Wielki w swym testamentie zapisał miasto Pierzchnicę nieślubnym swym synom Pełce i Niemirze, (MPH II, s. 635); O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 402—404.

blemy z zachłannymi sąsiadami: Węgrami, Litwą i księstwami ruskimi. Zakładanie miast wymagające dużych inwestycji byłoby ryzykowne na terenach podbitych, ale jeszcze nieuporządkowanych pod względem administracyjnym i prawnym. O przygotowywaniu do zasiedlenia obszarów kresowych świadczy m.in. obwarowywanie miast i zamków takich jak Lwów Tustań, Halicz, Trembowla, Włodzimierz, Przemyśl, Sanok, Lubaczów⁸⁵.

Energiczną akcję osadniczą na dawnych obszarach graniczących z Rusią podjął Kazimierz Wielki na początku lat sześćdziesiątych. Należy do niej lokacja w r. 1362 miasta Ropczyc nad Wielkopolką (Brzeźnicą) na gruntach dwóch wsi⁸⁶ w ziemi sandomierskiej, na drodze ruskiej między Pilznem a Rzeszowem. Poprzedziła ją próba założenia na tym odcinku prywatnego miasta Dębicy około r. 1358⁸⁷, która nie od razu znalazła sprzyjające warunki dla swego rozwoju⁸⁸.

Następne lokacje na szlaku ruskim sięgnęły ziemi lwowskiej i haliczkiej, już po zwycięskiej wyprawie w 1366 r. na Ruś Włodzimierską. Po między Przemyślem a Lwowem przed 1368 r. nastąpiła lokacja Sądowej Wiszni⁸⁹. Następna miała miejsce na rubieżach Korony — w sąsiedztwie Mołdawii, na zachód od granicznego Śniatynia; w nieznanym nam jeszcze okolicznościach uzyskała tu prawo miejskie Kołomyja nad Prutem⁹⁰. Położenie na wielkiej drodze handlowej wyznaczyło tym trzem miastom ich główne funkcje-handlowe. Prawdopodobnie miały miejsce na Rusi i inne lokacje na prawie niemieckim, a także regulacje przestrzenne dawnych ośrodków o charakterze miejskim, czy też przenoszenie miast na dogodniejsze miejsca, jak to było w przypadku Jarosławia w r. 1375⁹¹. Ustalenie przybliżonych dat tych akcji na obszarze kresowym napotyka na wielkie trudności wobec braku źródeł.

Specjalnie bogato uposażano miasta na obszarze słabo zagospodarowanym i zaludnionym w dawnym pasie przygranicznym. Należą do nich najbardziej wysunięte na południe w następstwie przesuwałej się kolonizacji: Wysokie Miasto zwane potem Jaśliśka w dolinie nad Jasiołką u ujścia potoku do Bielczy, założone w 1366 r.⁹², oraz w tymże roku — Wisłok, w środkowym biegu rzeki tejże nazwy na gruntach królewskiej wsi Kobyle⁹³. Lokacja ta nie doczekała się realizacji⁹⁴. W dwa lata póź-

⁸⁵ MPV II, nr 80, s. 153; MPH II, s. 626 n. Por. H. Paszkiewicz, op. cit., s. 252.

⁸⁶ Przywilej lokacyjny miasta Ropczyc z 3 marca 1362 zawiera dane świadczące o tym, iż wydany został przed swą lokacją przestrzenną. Dotyczą one arealu i bilansu terenu miasta, rodzaju i wysokości inwestycji króla i wójta w budowie, podają szczegółowe granice (KDMłp. I, nr 266).

⁸⁷ ZDMłp. I, nr 87.

⁸⁸ W r. 1372 nastąpiła ponowna lokacja Dębicy, gdyż wiele placów w mieście było opuszczonych; nowoprzybyli osadnicy, którzy mieli się budować otrzymali siedem lat zwolnienia od podatków (KDMłp. I, nr 312).

⁸⁹ KDMłp. III, nr 812.

⁹⁰ W przywileju z 4 października 1424 Władysław Jagiełło potwierdził i rozszerzył prawa miasta Kołomyji, która otrzymała już pewne przywileje od Kazimierza Wielkiego (AGZ IV, nr 67). Lokacja na prawie niemieckim zatem mogła mieć miejsce po 1366 a przed 1370 r.

⁹¹ AGZ VII, nr 13.

⁹² AGZ VIII, nr 6. Miasto w dokumencie lokacyjnym nazwane: *Honnstath sed in Polonico Wysszokie miasto*. Nazwa ta nie przyjęła się, widocznie istniała przed tym osada o nazwie Jaśliśka, która przeszła na miasto (por. też A. Fastnacht, *Osadnictwo...*, s. 144).

⁹³ KDMłp. II, nr 789.

⁹⁴ Na założenie miasta Wisłoka wyznaczono obszar wsi Kobyle, położonej na prawym brzegu Wisłoka, naprzeciw miasta Frysztak (KDMłp. III, nr 696). Akcja

niej również na obszarze słabo zagospodarowanym, wśród lasów na południe od Rzeszowa w ziemi sanockiej nastąpiła lokacja Tyczyna⁹⁵. Natomiast założenie Osieka nad Wisłoką, dokonane po komasacji gruntów w latach 1363—1365⁹⁶, mogło mieć na celu nie tylko zagęszczenie sieci miejskiej, ale stworzenie nowego ośrodka konkurencyjnego, obok Dembowca, dla pobliskiego Jasła. Jak już wspomniano przejęcie Jasła przez króla i brak zainteresowania nowozałożonymi miastami zaważyło zapewne na słabym rozwoju zarówno pobliskiego Osieka jak i Dembowca.

W ostatnim dziesięcioleciu panowania Kazimierza Wielkiego, intensyfikacja sieci miejskiej obejmuje południowo-zachodnią Małopolskę. Na południu umacniało się osadnictwo nad średnim brzegiem Popradu i Muszyny, w najbliższym sąsiedztwie granicy węgierskiej. W r. 1363 założone zostaje być może na miejscu wsi Ornawa *Novum Oppidum alias Miastko*⁹⁷ nad rzeczkami Muszynką, Mochnaczką i Złubą. Miasto to znane jest pod swą późniejszą (od XVII w.) nazwą Tylicz. Prawdopodobnie równocześnie z Miastkiem na trakcie wiodącym od Grybowa na Węgry około 1364 r. królewska wieś Muszyna, położona w sąsiedztwie grodu strażniczego, zostaje podniesione do rangi miasta⁹⁸. Oba te miasta w r. 1391 wróciły w posiadanie biskupstwa krakowskiego⁹⁹.

Zagęszcza się sieć w najbliższym sąsiedztwie Krakowa w pobliżu granicy śląskiej. Przy trakcie i dawnej komorze celnej, na obszarze wsi lokowana zostaje w 1364 r. Skawina nad rzeką o tej samej nazwie¹⁰⁰. Bezpośrednie sąsiedztwo Krakowa świadczyć by mogło o przeważających funkcjach usługowych, ale ważniejsze wydają się inne: handlowe — związane z istnieniem przygranicznej komory celnej oraz obronne — twierdza

lokacyjna nie doczekała się realizacji, ponieważ grunty wsi Kobyle oraz Glinek wraz z miastem Fryszlakiem zostały oddane w r. 1374 klasztorowi cystersów w Koprzywnicy, w zamian za pozostałą jeszcze w ich rękach część miasta Jasła (KDMłp. III, nr 867; J. Długosz, *Liber Beneficiorum* III, s. 381 n. Por. też J. Lucifński, *Małajtki...*, s. 87; J. Wyrozumiński, *Początki miast w regionie jestelskim*, [w:] *Studia do dziejów Jasła*, s. 74 n. Frysztak ponownie lokowali cystersi w r. 1375, a wieś Kobyle — teren zamierzonej lokacji królewskiej Wisłoka — wszedł do uposażenia klasztoru (KDMłp. III, nr 150).

⁹⁵ KDMłp. I, nr 294.

⁹⁶ W 1363 r. Kazimierz Wielki wykupił część wsi rycerskiej Osiek, przedtem zapewne pozostałe, celem dokonania komasacji gruntów przed zamierzonym założeniem miasta: — *recepimus quia civitatem ibidem incepimus radicare, cuius termini civitatis absque adiunctione partis hereditatis predictae nullatenus poterant quomodolibet comprehendi* — (KDMłp. III, nr 760). Założenie miasta już w początkowej fazie napotkało na trudności z powodu nieudolności wójta-zasady Luszczka, na którego miejsce wprowadzeni zostali w r. 1365 Hanko i Maciej (KDPol., nr 129).

⁹⁷ Wł. Bębnynek, *Starostwo muszyńskie*, Lwów 1914, s. 57—70; KDKK II, nr 379. Nazwa Tylicz pochodzi od biskupa krakowskiego P. Tylickiego, który ponownie lokował w r. 1612 dawne Miastko, spadłe do rządu niewielkich wsi (A. Stądnicki, *O wsiach wołowskich na północnym stoku Karpat*, Lwów 1848, s. 84 nn., odtbitka z „Biblioteki Ossolineum”.

⁹⁸ W dokumencie z r. 1364 wymienione jest nowe miasto Muszyna (*in Nova civitate Muszyna* — KDKK I, nr 325 i 326).

⁹⁹ Dobra muszyńskie należące od r. 1288 do biskupstwa krakowskiego znalazły się zapewne w pierwszej połowie XIV w. w rękach królewskich. W r. 1391 klucz muszyński z miastami Muszyną i Tyliczem powrócił do biskupstwa (KDKK II, nr 379; St. Ingłot, *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV w.*, Lwów 1925, s. 59).

¹⁰⁰ KDPol. III, nr 139; wieś Skawina należała uprzednio do opactwa benedyktyńców w Tyńcu i była znaczną osadą, gdyż w r. 1356 sołtys został wybrany do sądu wyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim (F. Piekosiński, *Przywilej Kazimierza Wielkiego w przedmiocie założenia sądu najwyższego prawa niemieckiego na zamku krakowskim*, Kraków 1897, s. 14).

na przedpolu Krakowa, broniąca go od strony południowo-zachodniej. Również na przygranicznych, zasiedlonych terenach, prawdopodobnie między 1361 a 1366 r. założono Lanckoronę¹⁰¹, na miejscu osady w pobliżu górującego nad nią grodu strażniczego.

Z ostatnich lat panowania Kazimierza Wielkiego znane są dwie lokacje w północnej Małopolsce. Jedną z nich jest założenie około r. 1369 Przyrowa¹⁰², położonego na północ od Lelowa przy trakcie wiodącym z Krakowa do Kalisza, na odcinku słabo jeszcze obsadzonym miastami.

Prawdopodobnie w tym samym czasie nastąpiło założenie miasta Ryczywołu nad Radomką¹⁰³, przy starym nadwiślańskim trakcie. Mieszkańcy jego otrzymali od Kazimierza prawo udawania się na Polesie (w XV w. Polesiem zwano zalesione tereny położone na wschód od Ryczywołu, czyli ziemie stężycką, łukowską i liwską) i handlowania z nim jakimi chcą towarami¹⁰⁴.

Są to ostatnie miasta w tabeli chronologicznej. Do wyjaśnienia pozostaje sprawa lokacji Włodzisława (obecnie Wodzisław). Określenie daty jego lokacji *ante* 1360¹⁰⁵ jest w braku wcześniejszych źródeł nieprecyzyjne. Można by ją odnieść do czasów Kazimierza Wielkiego, a równie dobrze cofnąć ją do czasów Władysława Łokietka, co może sugerować nazwa miasta. Nasuwają się też wątpliwości co do czasu założenia Solca, Wąwolnicy czy też późno wzmiankowanego jako miasta Urzędowa. Trudno w obecnym stanie badań rozstrzygnąć sprawę definitywnie. Wydaje się możliwe, iż Solec i Wąwolnica zostały lokowane przed r. 1333¹⁰⁶.

¹⁰¹ M. Baliński, T. Lipiński, (*Starożytna Polska* t. II, Warszawa 1845, s. 261) podają, że w r. 1361 Kazimierz Wielki wydał przywilej zezwalający wójtowi na założenie miasta Lanckorony; zawierał on dane dotyczące uposażenia wójtostwa. Twierdzi tak również L. Zarewicz, (*Lanckorona. Monografia historyczna według źródeł archiwalnych*, Kraków 1885, s. 8). W 1366 Kazimierz Wielki nadał prawo magdeburskie nowolokowanemu miastu: *civitati nostri Lanczkorunensi noviter locata*. W przywileju tym zezwolono mieszkańcom na wyrąb drzewa dla celów budowlanych, co może świadczyć o trwaniu lokacji jeszcze w r. 1366 (KDMłp. I, nr 285).

¹⁰² W dokumencie z r. 1369 zezwalającym Jakubowi Lechnickiemu z Nagłowic na lokację miasta na prawie średzkim, omówione zostało uposażenie wójtostwa i parafii, natomiast nie ma danych o wielkości nadanych gruntów miastu i ich przeznaczenia. Możliwe iż zawarte one były we wcześniejszym dokumencie, o czym świadczyłaby wzmianka w przywileju z r. 1369 o mającym dopiero nastąpić ukończeniu czasu wolizny: *post elapsum tempus liberatis singulis annis* (KDMłp. I, nr 302), a zatem akcja lokacyjna zaczęła się zapewne przed r. 1369.

¹⁰³ Za lokacją miasta Ryczywołu około r. 1370 świadczy wiadomość o ustanowieniu targu w mieście przez Kazimierza Wielkiego, w dokumencie Władysława Jagiełły, potwierdzającym prawa mieszczan do tegoż targu w r. 1389 (ZDMłp. VI, nr 1557); przywilej tegoż króla z r. 1388 zezwalający mieszczañstwu na handel na Polesiu, powołuje się również na prawo nadane im przez Kazimierza Wielkiego (ZDMłp. VI, nr 1537).

¹⁰⁴ ZDMłp. VI, nr 1537—1388 r.

¹⁰⁵ ZDMłp. I, nr 95.

¹⁰⁶ Solec, wieś u przepawy na Wiśle, posiadała parafię przed r. 1278 (KDMłp. II, nr 484); w 1325 r. wykupiona została z rąk bożogrobców przez Władysława Łokietka, być może z zamierzeniem lokacji miasta (ZDMłp. II, nr 588). Wzmianka z r. 1334 określająca położenie wsi Lipa *circa Solec* świadczyłaby za znaczeniem Solca jako większego ośrodka osadniczego w tym okresie (ZDMłp. I, nr 33, s. 39 n.). Sprawa daty lokacji miasta pozostaje nie rozstrzygnięta. Wąwolnica ma starą metrykę, był tu gród na przełomie XII i XIII w. oraz komora celna; jako osada parafialna występuje w 1325 r., a zatem istniała wcześniej. Odbływały się w niej sądy kasztelana lubelskiego. Wymieniona w r. 1349 jako miasto na trasie drogi z Torunia do Włodzisława (ZDMłp. IV, nr 937, s. 87). Te przesłanki świadczyłyby za wcześniejszą datą założenia miasta. Por. F. Kiryk, *Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny*, s. 160 n. Wątpliwości dotyczą też Wolbromia lokowanego jako wieś w r. 1327 (ZDMłp. VIII, nr 2529, w druku). Regest tego dokumentu w lustracji województwa krakowskiego

Przedstawiony w zarysie przebieg procesu lokacyjnego miast królewskich wskazuje na główny kierunek polityki miejskiej Kazimierza Wielkiego na ziemiach Małopolski i Rusi. Celem uzyskania pełniejszego obrazu przyjrzyjmy się pobieżnie lokacjom miast prywatnych na tych terenach. Ażeby je założyć właściciel musiał uzyskać przyzwolenie królewskie. Niejednokrotnie powoływała je do życia inicjatywa króla przez darowiznę ziemi wraz z prawem lokacji osad na prawie niemieckim.

Lokacje miast rycerskich są nieliczne: siedem miast na terenie Małopolski i jedno na Rusi. Dwa być może pochodzą z okresu wcześniejszego; są to: Bobowa, wzmiankowana w r. 1339 jako *oppidum*¹⁰⁷ i Wielopole Skrzyńskie w 1337 r.¹⁰⁸ Pozostałe poza Falkowem (po 1340 r.)¹⁰⁹ założone zostały w drugiej połowie XIV w. Większość łączy się z akcją osadniczą, przeprowadzoną po włączeniu ziem ruskich do Korony dla wznowienia osadnictwa przygranicznego. Dwa wzmacniają obsadę drogi ruskiej między Tarnowem i Jarosławiem. Jest to Dębica, której właściciel Świętosław otrzymał przywilej na lokację na prawie średzkim w 1358 r.¹¹⁰ W latach pięćdziesiątych lub na początku sześćdziesiątych XIV w. założony został Łańcut w dobrach Ottona z Pilczy¹¹¹.

W drugiej połowie wieku w górnym biegu rzeki Ropy w konsekwencji rozwoju osadnictwa powstały dwa miasta — Gorlice, własność rodu Karwacjanów i Szymbark, własność Gładyszów¹¹².

Lokacja Księcia Wielkiego na terenie północnej Małopolski nastąpiła prawdopodobnie w drugiej połowie XIV w.¹¹³ wzmacniając obsadzenie ważnej drogi pruskiej, między klasztornym Miechowem na południu a królewskim Wodzisławiem na północy.

Król przekazywał rodom rycerskim tereny kresowe dla ich lokacji. Przykładem takiej akcji było oddanie w 1354 r. Janowi Pakosławicowi olbrzymich dóbr na dawnym pograniczu polsko-ruskim, obejmujących

podał błędną wiadomość o lokacji miasta w r. 1321 (ZDMłp. I, nr 24). W dokumencie z r. 1378 Wolbrom nazwany jest *civitas oppidana* i występują w nim wójt i rajcowie (*Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, wyd. St. Kuraś, Lublin 1965, cz. 1, nr 72). Miasto mogło być założone wkrótce po lokacji wsi, podobnie jak w Myślenicach, lub po r. 1333 za czasów Kazimierza Wielkiego.

¹⁰⁷ Por. przyp. 45.

¹⁰⁸ Wzmianka w interpolowanym dokumencie z r. 1337 *stratam que ducit de eodem oppido Wielopole*. Por. *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej* cz. I, s. 60.

¹⁰⁹ Zezwolenie na lokację miasta wydane przez Kazimierza Wielkiego w r. 1340 (KDMłp. III, nr 663).

¹¹⁰ Por. przyp. 87 i 88.

¹¹¹ Z. Szust analizując szczegółowo źródła określił czas założenia miasta na rok 1349 lub lata pięćdziesiąte XIV w. (*Średniowiecze Łańcuta*, Łańcut 1957, s. 46 n.). Potwierdza tę trafną hipotezę nieznanymi wówczas dokument z r. 1369, w którym Otto z Pilczy powierza Janowi Howsteter osadzenie Nowej Wsi na prawie niemieckomagdeburbskim, jakiego używa miasto Łańcut. W spisie świadków występuje Michał, wójt w Łańcucie (*Michael advocatus in Landshut* ZDMłp. IV, nr 1000).

¹¹² Gorlice według F. Kiryka (*Z dziejów miast...*, s. 133) lokowane były najpóźniej w trzeciej ćwierci XIV w., zapewne jeszcze za życia Kazimierza Wielkiego. Według tegoż autora Szymbark był w połowie XIV w. dużym ośrodkiem osadniczym, a w r. 1388 wymieniony jest wójt miasta Szymbarku — Fabian Tenze (*Z dziejów miast...*, s. 142). Por. A. Wójcik, *Pionierzy osadnictwa na Podgórzu*, Gorlice 1948, s. 16, 21, 31, 33.

¹¹³ W r. 1372 Adam z Wielkiego Księcia sprzedał część tego miasta Janowi, kasztelanowi krakowskiemu (*Dokumenty sądu ziemskiego krakowskiego 1302—1453*, wyd. Z. Perzanowski, Kraków 1971 nr 9—10). Miasto założone zostało zatem co najmniej kilka, jeżeli nie kilkanaście lat wcześniej. Posiadało umocnienia obronne, o czym świadczy wzmianka w dokumencie o założeniu klasztoru augustianów w Książu Wielkim wr. 1381: *inter muros civitatis euisdem* (KDMłp. I, s. 425).

miasto ruskie Rzeszów oraz obwód (*districtus*) rzeszowski, sięgający na południe do Czudca, na wschód do Leżajska, a na zachód do granicy ziemi sandomierskiej (Dąbrowa), wraz z prawem lokacji wsi i miast na prawie niemieckim, budowania zamków i poboru ceł¹¹⁴. Zagospodarowanie tych włości wymagało zarówno wielkiego kapitału, jak i ryzyka ze względu na słabe zabezpieczenie granicy. W rezultacie okazało się niezwykle zyskowne i stało się podstawą potęgi finansowej, a także kariery pierwszych kolonizatorów Rusi — Półkoziców Rzeszowskich¹¹⁵.

Lokacje miast duchownych liczebnie nie przewyższają założonych w tym okresie miast rycerskich. Wyliczyć ich można 10, z których dwie nie zostały zrealizowane (Kochów, Kobylnica)¹¹⁶. Chronologicznie skupiają się one w dwóch okresach: pierwszym dziesięcioleciu panowania Kazimierza Wielkiego (1333—1342) oraz w ostatnim (1364—1367). W latach pięćdziesiątych został lokowany jedynie Bodzentyn. Pierwszy okres udzielania zezwoleń na lokację opactwom i biskupstwom tłumaczyć można nieskrystalizowaną polityką miejską, słabością polityczną młodego króla, ustępującego jeszcze przed opozycją duchowieństwa, co znalazło wyraz we wspomnianej sprawie Skalbmierza i Sokołowa. W ostatnich latach, kiedy liczba miast królewskich w Małopolsce podwoiła się, a władza królewska wzmocniła, nie obawiano się już konkurencji miast prywatnych. Znajduje to wyraz w udzielaniu zezwoleń na lokacje zarówno rycerstwu jak i duchowieństwu; uzupełniały one również niewystarczającą jeszcze sieć miejską.

Z inicjatywą występowały również władze administracyjne dóbr klasztornych i biskupich w imię własnych interesów. Miasta te stanowiły własność biskupa krakowskiego oraz benedyktynów, cystersów, norbertanów; lokacje klarysek i kanoników regularnych nie doszły do skutku. Większość z nich (szesć) lokowano w ziemi sandomierskiej a tylko dwa w krakowskiej. Bardziej istotny jest podział na Małopolskę północną i południową. Skalbmierz¹¹⁷, Bodzentyn¹¹⁸, Słupia Nowa¹¹⁹, Kaszczor¹²⁰, Krzyżanowice¹²¹ założono na północ od Wisły na terenach z dawną zasiedlonych i zagospodarowanych; trzy natomiast w południowej — również zagospo-

¹¹⁴ KDPol. I, nr 119. St. G a w ę d a, *Możnowładztwo małopolskie w XIV i I połowie XV wieku*, Kraków 1966, s. 23 n.

¹¹⁵ St. G a w ę d a, loc. cit.

¹¹⁶ W 1333 r. Kazimierz Wielki zezwolił klasztorowi w Czerwińsku na założenie miasta w Kochowie i Kobylnicy (KDMłp. III, nr 636). W r. 1354 były one nadal wsiami (KDMłp. III, nr 705), jak i w początkach XV w. (ZDMłp. VI, nr 1803 z roku 1416).

¹¹⁷ Por. przyp. 30.

¹¹⁸ W r. 1355 wymieniane jest miasto Bodzentyn (ZDMłp. IV, s. 98). Por. A. B e r d e c k a, *Bodzentyn*, [w:] *Miejskie zespoły zabytkowe w Polsce t. I* (w druku).

¹¹⁹ W r. 1351 Kazimierz Wielki przenosi miasto Słupię z prawa polskiego na średzkie (KDMłp. III, nr 105).

¹²⁰ W r. 1364 Kazimierz Wielki zezwala klasztorowi sióstr św. Klary w Krakowie na lokację miasta koło karczmy zwanej Klasztor i nadaje prawo średzkie (KDMłp. I, nr 275).

¹²¹ Niewątpliwie znacznie wcześniej, w połowie XIII w., była to osada targowa, na której lokację na prawie średzkim zezwolił Bolesław Wstydlivy w r. 1247 (KDPol. III, nr 25), a w r. 1254 na osadzenie rzemieślników (KDPol. I, nr 44). Pełniła funkcję małego miasta, na którego lokację (zapewne formalną) wydał zezwolenie Kazimierz Wielki w r. 1367 (KDPol. III, nr 148). Por. St. K u r a ś, *Przywileje prawa niemieckiego*, s. 108).

darowanych, a mianowicie: Tuchów nad rzeką Białą¹²² oraz Brzostek¹²³ i Kołaczyce nad Wisłoką¹²⁴.

Żadne z miast duchowych nie zostało założone na obszarach przygranicznych, zapewne z powodu słabego ich zagospodarowania i zaludnienia; do rangi średnich ośrodków awansowały jedynie dawny trzynastowieczny Skalmierz, Tuchów — jako ośrodek dóbr opactwa benedyktyńskiego oraz Bodzentyn — miasto rezydencjonalne biskupów krakowskich.

Przypomnijmy jeszcze stam liczebny miast przed objęciem władzy przez Kazimierza Wielkiego. W r. 1333 na obszarze państwa liczba ich wynosiła około 100, nie licząc dużych osad targowych, które nie posiadając jeszcze prawa miejskiego pełniły już częściowo funkcję miejskie. Połowa miast stanowiła własność królewską, druga prywatną: rycerską i duchowną.

W Małopolsce było 36 miast: 18 królewskich i 18 prywatnych. W Wielkopolsce — 43 miasta, w tym 21 królewskich i 22 prywatne. Na ziemiach kujawskiej, łęczyckiej, wieluńskiej i sieradzkiej było razem 17 miast, w tym 14 królewskich.

Liczba miast podwoiła się w latach 1333—1370. W Małopolsce i na Rusi przybyły 42 miasta królewskie. Miast prywatnych powstało około 17, czyli o połowę mniej — razem 59. W tym samym okresie w Wielkopolsce lokowano 22 miasta, w tym zaledwie dwa królewskie¹²⁵. Zainteresowanie króla ziemiami południowo-wschodnimi wydaje się więc bezsporne. Wynika to również z sytuacji politycznej. Wielkopolska wroga nowemu władcy, niepokoiona przez najazdy Brandenburczyków oraz łupiona przez rycerskich rabusiów, nie weszła do terenów objętych akcją miejskich lokacji królewskich na długi okres czasu, bo do lat pięćdziesiątych XIV w., które przyniosły wreszcie po srożej pacyfikacji okres spokoju i ukrócenia samowoli rodów wielkopolskich. Odtąd król nie szczędzi przyzwoleń na lokację miast duchownych i rycerskich. Liczba ich wynosiła około 20 — z czego 13 przypada na okres około 13 lat (1357—1369)¹²⁶, co wydaje się świadczyć o zamierzonej polityce królewskiej mającej na celu uzyskanie poparcia nowych sprzymierzeńców wśród rodów rycerskich i duchowieństwa. Podniosła się liczba miast na ziemiach łączących Wielkopolskę z Małopolską: sieradzkiej, łęczyckiej, wieluńskiej oraz kujawskiej, na których założono około 16 miast, w tym 4 królewskie¹²⁷.

¹²² Por. przyp. 44.

¹²³ Pierwsza lokacja miasta Brzostek, według B. Kumora (*Archidiakoniat Sądecki*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” t. IX, 1969, s. 140) wsi opactwa tyńieckiego, miała miejsce zapewne w r. 1356. Wkrótce (w r. 1367) nastąpiła powtórna lokacja (KDTyn. I, nr 97).

¹²⁴ Lokacja miasta Kołaczyce nastąpiła w 1339 r. (B. Kumor, op. cit., s. 150).

¹²⁵ Koło zostało ponownie lokowane jako miasto w r. 1362 (KDWłkp. III, nr 1484), Koźminek przed r. 1369 (KDWłkp. III, nr 1618).

¹²⁶ Smogulec (1335), Opatówek (1338), Turek (1341), Kwieciszewo (1342, powtórna lokacja), Targowa Górka (1343), Września (1357), Grzegorzew (1357), Benice (1358), Ślesin (1358), Dolsko (1358), Kamień (1359), Sępólno (1350—60), Golina (1366), Kleczew (1366), Skoki (1367), Łabiszyn (1369), Łekno (ok. 1370), Wylatowo (1363—88) oraz prawdopodobnie Pszczew i Rogowo. Wykaz ten, na pewno niekompletny, opracowano na podstawie: O. Lange, *Lokacje miast Wielkopolski właściwej na prawie niemieckim w wiekach średnich*, Lwów 1925; H. Münch, *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich w XIII i XIV w.*, Kraków 1946 oraz dokumentów zawartych w KDWłkp. I—IV.

¹²⁷ Na ziemiach: sieradzkiej i łęczyckiej założono dziewięć miast (jedno królewskie): Grzegorzew, Piątek, Turek, Pabianice, Rozprza, Burzenin, Szczawin, Szczerców i być może Rzgów (zestawiono na podstawie: St. Zajączkowski, *Studia nad osadnictwem ziemi łęczyckiej i sieradzkiej w XII—XIV w.*, „Studia z dziejów

W Małopolsce proces lokacyjny miast począwszy od lat czterdziestych XIV w. przebiegał równomiernie. Dwu lub trzyletnie przerwy czasowe nie świadczą o zaniku akcji, ponieważ każdą z dat rzeczywistej lokacji należy odnieść do kilku lat zarówno ją poprzedzających, jak i następujących po niej.

Państwową akcję zagospodarowania i zurbanizowania ziem przygranicznych wspiera działalność kolonizacyjna, podjęta przez kilka wielkich rodów rycerskich, które król obdarzył dobrami położonymi na obszarach słabo zaludnionych, lecz o sprzyjających warunkach osadniczych. Należał do nich wspomniany już ród Karwacjanów, Jana Pakosławica, Ottona z Pilczy. Zapoczątkowana zostaje wówczas prywatna kolonizacja terenów kresowych przez rody rycerskie. Rozwijała się ona w ciągu następnych wieków, ażeby przybrać najintensywniejsze formy w XVI i XVII w. Miasta prywatne, ośrodki dóbr na rubieżach państwa, miały zapewnić w zamierzeniu ostatniego Piasta ściągnięcie dochodów z terenów zamieszkałych przez ludność narodowości polskiej, ruskiej i ormiańskiej do skarbu państwa. Były też ośrodkami dalszej kolonizacji opartej na wypracowanych na terenach zachodniej i środkowej Polski wzorach przestrzennych i administracyjno-prawnych. Miały również wzbogacać element polskości na tych ziemiach; był to bowiem czas, w którym zaczęły dochodzić do głosu i nabrzmiewać problemy narodowościowe.

Pozostaje do omówienia geneza osadnicza miast, czyli typ osadniczej lokacji. Najliczniejszą grupę — 32 spośród 37 założonych miast królewskich — stanowią lokowane na obszarze uprzednio zagospodarowanym; w oparciu o istniejące osadnictwo. Są to miasta zakładane na terenie wsi lub w najbliższym jej sąsiedztwie; rozmierzano je na nowo lub wchłaniały one część terenów wiejskich, co znajdowało odbicie w ukształtowaniu przestrzennym miasta.

Wśród tych miast wyróżnić można Żarnowiec, Nowy Targ, Lelów, Radom i Opoczno. Zostały one przeniesione na dogodniejszy teren. Na nim rozplanowano regularne miasto przysposobione do wyznaczonych mu funkcji. „Stare miasta” zepchnięte zostały do roli przedmieść i wsi, to one jednak umożliwiały szybki rozwój „nowych” przez dopływ osadników, dziedziczenie przez nowe miasta „wyrobionej firmy”, usług rzemieślniczo-handlowych itp.

Piwniczna Szyja, Krościenko, Jodłowa Góra, Jaśliśka, a być może i Miastko (Tylicz), zostały założone na terenach słabo zasiedlonych, wymagających zagospodarowania. Oprócz tych miast do lokacji na surowym korzeniu zaliczyć można także osadzenie Tyczyna w ziemi sanockiej. Trudne warunki początkowe, brak sąsiadującego osadnictwa, uprawnych ról i hodowli, niebezpieczeństwo położenia przygranicznego — nie zrównoważyły bogatego uposażenia nadanego przy lokacji. Rzutowały na dalszy ich rozwój; żaden z tych ośrodków nie przekroczył statusu miasteczka.

---

osadnictwa” t. IV, Wrocław 1966; R. Rosin, *Studia z dziejów miast dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego w XII—XV w.*, „Sprawozdania z czynności i posiedzeń Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” nr 34, 1959). Na ziemi wieluńskiej założono jedno miasto królewskie Mikstat (R. Rosin, *Ziemia wieluńska w XII i XIV w. Studia z dziejów osadnictwa, Łódź 1961*). Na ziemi kujawskiej sześć, w tym dwa królewskie: Ruda, Bydgoszcz, Raciążek, Pakość, Przedecz, Koronowo (Z. Gułdon, *Lokacje miast kujawskich i dobrzyńskich w XIII—XVI w.*, [w:] *Ziemia Kujawska* t. II, Inowrocław—Włocławek 1968, a także KDWlkp. I—IV). Zdają sobie sprawę, iż zestawienia te są niekompletne i nie wyczerpują dostępnych źródeł i opracowań. Mają one za zadanie przybliżyć czytelnikowi obraz ilościowy lokacji na obszarach Królestwa Polskiego.

Tylko dwa miasta powstały w wyniku ujęcia w odrębne organizmy przestrzenne i administracyjno-prawne rozrastającego się żywiółowo miasta, jakim był Kraków. Są to — Nowy Kraków czyli Kazimierz i Kleparz. Zostały one podporządkowane co najmniej pod względem gospodarczym macierzystemu Krakowowi. Odmiennie przedstawia się rozwój przestrzenny Lwowa i Przemyśla. Dla nowo osadzonej ludności polskiej, a także obcej katolickiej, założono nowe regularnie rozplanowane miasto w obrębie istniejącego dawnego zespołu miejskiego. Charakterystyczną cechą tych założeń jest ich centralne położenie i dominacja przestrzenna w stosunku do pozostałych starszych od nich członów przestrzennych wielkiego miasta.

Większość nowolokowanych miast królewskich w Małopolsce poza małą grupą, których specyfika zostanie omówiona, osobno, osiągnęła status małego miasta lub miasteczka o znaczeniu lokalnym. Nie było wśród nich lokacji nieudanych, gdyż trudno do nich zaliczyć przerwane akcje zakładania Sokołowa i Wisłoka, w których to wypadkach inicjatywa została przejęta przez właścicieli prywatnych.

Czy w grupie przedstawionych miast wyróżnić można ponowne lokacje? Jest to zadanie nie do rozwiązania wobec niekompletnych źródeł archiwalnych. Wymienione translacje pięciu miast: Żarnowca, Nowego Targu, Lelowa, Opoczna i Radomia, wiązać należy raczej ze zmianą warunków gospodarczo-społecznych, handlu i komunikacji, szukaniem dogodniejszego terenu, niż ponowieniem lokacji rozumianej jako powołanie do życia wegetującego lub ginącego organizmu miejskiego.

Nie było też miast, które osiągnęłyby stan miasta dużego. Ośrodki wielkie powstały w pierwszym rzucie lokacji XIII wieku. Około 25% ośrodków założonych w latach 1333—1370 awansowało do rangi miasta średniego. Należały do tej grupy ośrodki powiatu: Lelów, Chęciny, Proszowice, Radom, Opoczno, Pilzno. Jeden z nich — Radom — był siedzibą kasztelanii.

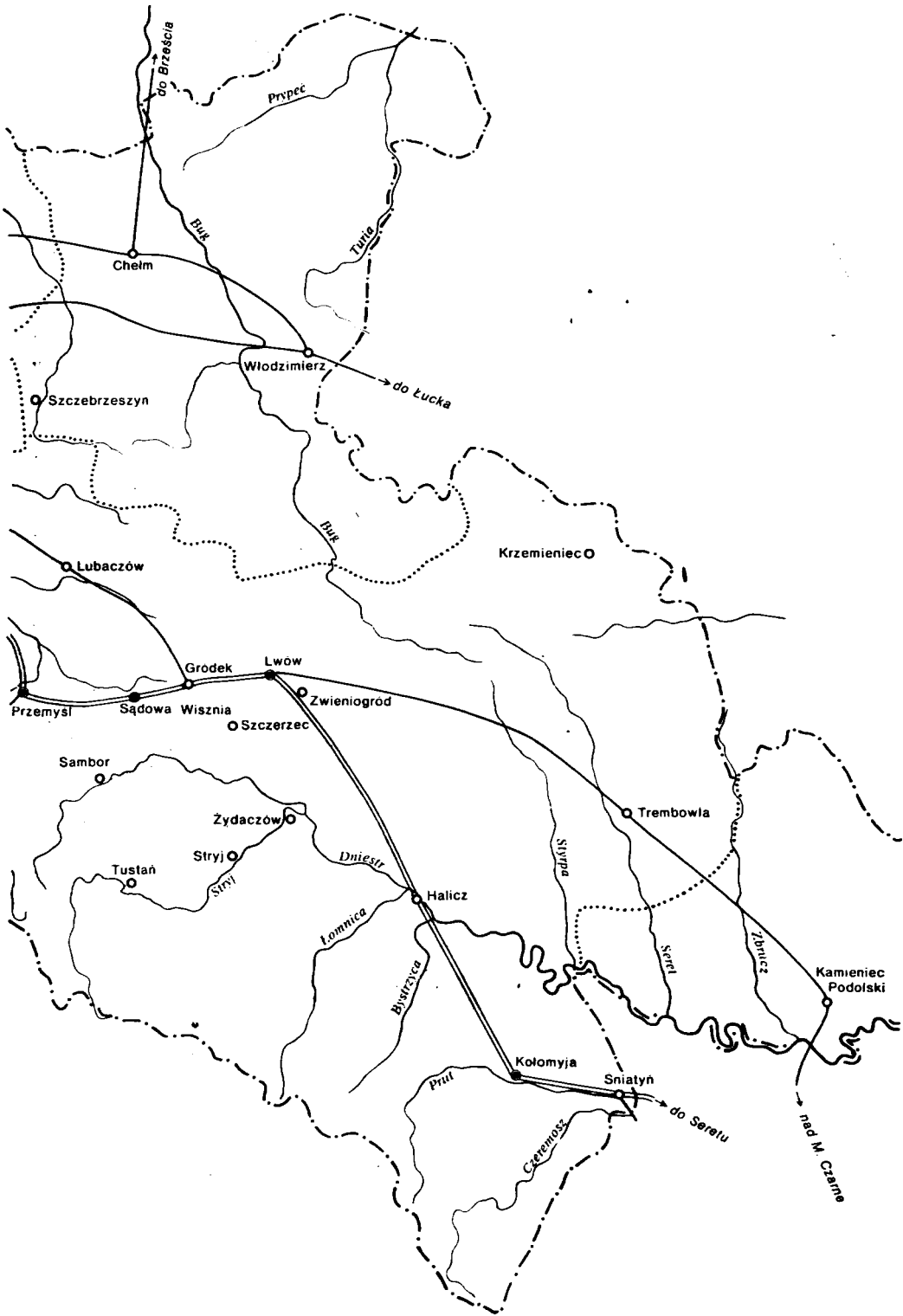
Jeszcze kilka miast zaliczyć można do średnich. Położone na drodze wiodącej na Śląsk: Będzin, Skawina oraz usytuowane przy skrzyżowaniu dróg na Ruś i Węgry Krosno. Wszystkie miasta średnie wyrosły na podłożu dawnego osadnictwa i przy szlakach tranzytowych (oprócz Proszowic, leżących co prawda na tzw. „drodze solnej”). Jednym z przejawów ich wzrostu w XIV w. — najbardziej dla nas uchwytnym — było intensywne zagospodarowanie przestrzenne i budowa murów obronnych, murych zamków i kościołów.

Śmierć Kazimierza Wielkiego nie zamknęła okresu planowej akcji osadniczej. W czasie dwunastoletniej regencji królowej Elżbiety, jak wynika z pobicznych obliczeń, lokowano w Małopolsce około 20 miast. Świadczy to o intensywnej akcji osadniczej w poprzędającym okresie. W przeciwieństwie jednak do polityki Kazimierza, miasta królewskie tego okresu stanowiły zaledwie około 25% ogólnej liczby, pozostałe zakładane były przez rody rycerskie i duchowieństwo.

Być może ta proporcja charakteryzuje politykę domu andegawęńskiego, który przez liczne lokacje prywatne chciał pozyskać dla siebie i swej dynastii popleczników wśród polskich rodów i dostojników duchownych. Może zwracając większą uwagę na zagospodarowanie bliższych sercu Węgier nie chciano angażować się w powoływanie do życia nowych ośrodków miejskich na ziemiach rdzennie polskich, których odłączenia — jak przyszłość okazała — słusznie się obawiano.

- miasta królewskie lokowane do roku 1333
- miasta prywatne duchowne lokowane do roku 1333
- △ miasta prywatne rycerskie lokowane do roku 1333
- miasta królewskie lokowane w latach 1333-1370
- miasta prywatne duchowne lokowane w latach 1333-1370
- ▲ miasta prywatne rycerskie lokowane w latach 1333-1370
- ▲ niezrealizowane lokacje w latach 1333-1370
- miasta lokowane w obrębie wcześniejszego skupiska miejskiego w latach 1333-1370
- granice Królestwa Polskiego
- ..... granice Ziemi
- === trakty główne
- trakty inne

Анна Бердэцка

НОВЫЕ ОСНОВАНИЯ КОРОЛЕВСКИХ ГОРОДОВ В МАЛОЙ ПОЛЬШЕ В 1333—1370 ГГ.
ХРОНОЛОГИЯ И РАЗМЕЩЕНИЕ

Попытка определить хронологию оснований и анализировать размещение королевских городов в 1333—1370 гг. в Малой Польше является исходной точкой для исследований по урбанизации и пространственному расположению вновь основанных городов.

В 1333 г. число городов на территории государства доходило до ста. Половина из них составляла королевскую собственность, вторая — частную: рыцарства и духовенства. Из этого числа 36 городов находилось в Малой Польше. В период 1333—1370 число городов увеличилось в два раза. В краковской и сандомирской землях основано 37, а в смежной Руси 5 королевских городов; частных основано около 17. В Великой Польше же и в велюнской, серадской, ленчицкой и куявской землях основано в общей сложности 38 город, в том числе 6 королевских. Это сопоставление бесспорно указывает на заинтересованность Казимира III в Малой Польше как в территории плановой урбанизационной деятельности.

Процесс основания городов протекал равномерно. В 40-ые годы XIV в. была усилена „населенность” старой междубластной дороги в северной Малой Польше путем основания Жарновеца, Лелёва, Клобуцка. Была уплотнена сеть городов в южной и юго-восточной Малой Польше путем продвижения заселения к венгерской границе и по старой границе с Русью, передвинутой после 1344 г. далее к востоку. В это же время основано Мысленице, Новый Тарг, Кросценко, Пивничну, Грыбув, Ценжковице, Дембовец, Новый Жмигруд, Кросно, все города на дорогах, идущих вдоль южных притоков Вислы: Рабы, Дунайца и Попрада, Бялой, Вислоки, Вислока.

Оживление торговых связей с Русью стало одним из стимулов к основанию на русской дороге в северной Малой Польше Опочна и Радома, торговых городов-эмпориев. В 50-ые годы XIV в. в пределах древних многонациональных городских центров Перемышля и Львова, расположенных на этой дороге, были основаны отдельные города для польского, католического населения. После 1366 г. осуществляются дальнейшие основания городов Тычин, Сондовая Вишня, Коломыя.

В 50-ые годы XIV в. в 30 километрах от Кракова были основаны города Прошовице, Сломники, немного позже Скавина, связанные, несомненно, с интенсивным экономическим развитием Кракова. В последнее десятилетие правления Казимира III с моментом основания в южной Малой Польше Мушины, Мяска, Яслиск была достигнута венгерская граница. Пополнилась также сеть городов в северной Малой Польше. В то же время наблюдается отсутствие проявлений урбанизации северо-восточной части сандомирской земли, простирающейся восточнее Вислы.

Королевской деятельностью по основанию городов дополняли действия рыцарства и духовенства. Они неоднократно поощрялись королем в случае основания рыцарских городов на окраинных слабо населенных территориях, как центров дальнейшей колонизации.

Большинство (32) королевских городов в Малой Польше основывалось опираясь на существующее сельское, ярмарочное или раннегородское заселение. Вновь основываемый город приспособлял существовавшее расположение или подбирал для застройки новую, более удобную территорию. „Древние города” напр. в Жарновце, Лелёве, Опочне, Радоме низводились к разряду пригородов или деревень. В случае Кракова обширное пригородское заселение было выделено в особые пространственные организмы городов Казимеж и Клепаж. Лишь 4 города основались на слабо освоенной территории. Это были города — Пивнична, Йодлова Гура, Кросценко, Яслиска и, по-видимому, Мяскто.

Большинство городов составляло разряд небольших, полумелких. Около 25% причислялось к средним. Это были центры повятов: Лелёв, Прошовице, Опочно, Хенцины, Пильзно, Радом, а также расположенные на главных дорогах Бендзин, Кросно, Скавина.

Кампания по заселению, охватывавшая также основания королевских городов в Малой Польше, являлась одним из проявлений планового освоения объединенных Казимиром III

польских земель. Эта деятельность подготовила благоприятные условия для последовавшей урбанизации. Об этом свидетельствует м.пр. факт, что за время двенадцатилетнего регентского правления королевы Елизаветы было основано в Малой Польше около 20 городов.

Anna Berdecka

LA FONDATION DE NOUVELLES VILLES ROYALES EN PETITE POLOGNE
DANS LES ANNÉES 1333—1370
CHRONOLOGIE ET LOCALISATION

Avant d'entreprendre les recherches sur l'urbanisation et la disposition spatiale des villes nouvellement aménagées, il convient d'établir préalablement la chronologie des „locations” * et d'analyser la localisation des villes royales en Petite Pologne, sous le règne de Casimir le Grand.

En 1333, le nombre des villes situées sur le territoire de l'Etat polonais atteignait une centaine. La moitié d'entre elles constituaient la propriété du roi alors que le reste appartenait à des chevaliers ou au clergé. Sur ce nombre, 36 se trouvaient en Petite Pologne. Dans la période de 1333 à 1370, le nombre des villes a doublé. 37 villes royales et 17 villes privées ont été fondées dans les régions de Cracovie et de Sandomierz et 5 en Ruthénie limitrophe. Par contre en Grande Pologne, dans les régions de Wieluń, Sieradz, Łęczyca et en Cujavie, on a créée 38 villes dont 6 royales. Cette confrontation atteste le grand intérêt que le roi portait à la Petite Pologne en tant que terrain d'urbanisation.

Le processus de fondation des villes se déroulait de façon systématique. Dans les années 40 du XIV s. on a renforcé le peuplement le long de l'ancienne route inter-régionale au nord de la province, par la création de Żarnowiec, Lelów et Kłobuck. Le réseau des villes a été consolidé au sud et au sud-est en développant la colonisation vers la frontière hongroise et le long de l'ancienne frontière de la Ruthénie. C'est alors que prirent naissance: Myślenice, Nowy Targ, Krościenko, Piwniczna, Grybów, Ciężkowice, Dembowiec, Nowy Żmigród et Krosno.

La reprise des rapports commerciaux avec la Ruthénie est devenu l'un des stimulants incitant à la fondation de nouveaux centres de commerce. C'est ainsi que vers le milieu du siècle, ont été créés dans l'enceinte des anciens centres de Przemyśl et de Lwów, des villes séparées destinées à la population polonaise et catholique. Après 1366 on enregistre la fondation en Ruthénie, d'autres villes, à savoir: Tyczyn, Sądowa Wisznia et Kolomyja.

Vers 1350, probablement à la suite d'une expansion économique de Cracovie, ont été fondées les villes voisines de Proszowice, Słomniki et Skawina. Au cours des dix dernières années du règne de Casimir le Grand la frontière hongroise a été atteinte par la fondation de Muszyna, Miastko et de Jaślisko, sans toutefois négliger le développement du réseau urbain en Petite Pologne du nord. On ne relève, par contre, aucun indice d'urbanisation au nord-est de la région de Sandomierz, située à l'est de la Vistule.

L'oeuvre royale dans le domaine de la fondation des villes a été complétée simultanément par celle des chevaliers et du clergé. L'action des chevaliers a été même fréquemment inspirée par le roi, notamment en cas de „location” de leurs villes dans les territoires faiblement peuplés, situés aux confins du pays en tant que base de départ vers de nouvelles conquêtes.

* Terme provenant du latin (*locatio*) et qui signifie: acte de fondation, privilège royal accordant à une ville ou à une localité le droit d'assurer son administration d'après la loi allemande (dite de Magdebourg).

Les villes royales de Petite Pologne prenaient naissance, dans la plupart des cas (32), sur la base d'une colonie rurale, marchande ou d'une bourgade. La ville nouvellement fondée (ayant reçu l'acte de *locatio*) pouvait opter soit pour la situation existante, soit de choisir un terrain plus propice et plus conforme pour son aménagement. Les „vieilles villes” de Żarnowiec, Lelów, Opoczno, Radom, etc. ont été réduites au rang de faubourg ou de village. Dans le cas de Cracovie, on a englobé dans les organismes spatiaux distincts, la vaste colonisation des faubourgs des villes de Kazimierz et de Kleparz. 4 villes à peine ont été fondées sur un territoire faiblement aménagé (*in cruda radice*): Piwniczna, Jodłowa Góra, Krościenko, Jaślika et probablement Miastko.

La plupart des villes étaient de petites localités, semi-rurales; près de 25% d'entre elles pouvaient être considérées comme moyennes. En faisaient partie, les centres de district de: Lelów, Proszowice, Opoczno, Chęciny, Pilzno, Radom ainsi que Będzin, Krosno et Skawina étaient situés le long de grandes routes.

L'action colonisatrice — y compris la fondation de villes royales — a été l'un des indices de l'aménagement planifié des possessions de Casimir le Grand. Cette oeuvre a créé les conditions favorables d'une urbanisation ultérieure. Cette thèse trouve sa confirmation entre autres, dans le fait qu'au cours des douze années de la régence d'Elisabeth de Hongrie (1370—1382) près de 20 villes nouvelles ont été fondées en Petite Pologne.

MIASTA KRÓLEWSKIE LOKOWANE W MAŁOPOLSCE W LATACH 1333 — 1370

L.p.	Nazwa (nazwy) miasta	Lokalizacja (ziemia)	Stan zagospodarowania terenu przed założeniem miasta	Pierwsza wzmianka o mieście	Data powstania (lokacji przetrzennej) miasta	Rodzaj nadanego prawa	Uwagi
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Kazimierz krakowski — Nowy Kraków	krak.	wieś Bawół z par. św. Wawrzyńca osada na Skalce z kość. św. Stanisława; osada przy kość. św. Jakuba (W. Konieczna, <i>Początki Kazimierza</i> ; St. Świeszowski, <i>Założenie i rozwój Kazimierza</i>)	1334 r. <i>civis</i> (ZDMip. I, nr 34) 1335 r. <i>civitas</i> (KDMk nr 18)	około r. 1335 (KDMk, nr 18; W. Konieczna, op. cit.; St. Świeszowski op. cit.)	magdeburskie	nowe miasto założone w najbliższym sąsiedztwie Krakowa
2	Żarnowiec	krak.	<i>oppidum cum tabernis</i> (KRSW 2165d, k.255-odnosi się do czasów panowania Bolesława Wstydl.); cło-1259 r. (KDMip. I, nr 52); <i>villa Zarnovecz</i> — 1323r. (KDMip. I nr 166); parafia <i>Zarnovecz</i> i Stare Miasto — 1326 r. (MPV I, s. 139, 212) ośrodek administracji lasów król. (KDMip. I, nr 77 — 1267 r., nr 476 — 1270); parafia — 1287r. (KDMip. I, nr 144); cło — por. Z. Perzanowski, <i>Zarys dziejów Kłobucka</i> , s. 25 n).	1340 r. <i>oppidum</i> (KDMip. I, nr 211)	po 1326 r. a przed 1340 r. (MPV I, s. 139; KDMip. I, nr 211)		translacja; druga lokacja przetrzenna miasta nastąpiła na terenie położonym na płd. od Starego Miasta Żarnowca (obecnie wieś Łany)
3	Kłobuck	krak.			między 1339 r. a 1344 r. (Z. Perzanowski, op. cit., s.26—28	'magdeburskie	
4	Grybów	krak.	trzy wsie: Siolkowa, Biała Nizna i Wyżna (KDMip. III, nr 642); parafia — 1326 (MPV VII, s. 195, 205) targ i karczny -1193r. (CDSil. I, nr 175); gród, zamek — 1246 r.	1340 r. <i>civitas</i> (KDMip. III, nr 642)	1340r. (KDMip. III, nr 662)	magdeburskie	translacja; druga lokacja przetrzenna nastąpiła na terenach
5	Lelów Nowy	krak.		1341 r. <i>civitas</i> (ZDMip. II,	około r. 1340	magdeburskie	

6	Sokolów	krak.	<p>(KDMaz. nr 466, 467); parafia — 1325 r. (MPV I, s. 139, 211)</p> <p>wieś Sokolniki (KDKK I, nr 172)</p>	<p>nr 41) 1343 r. <i>antiqua civitas</i>, wójtostwo (KDMp. I, nr 217)</p> <p>około 1342 r. <i>oppidum seu civitas</i> (KDKK I, nr 172)</p> <p>1355 r. — wójt (MRPS II, Supl., 13)</p>	<p>przed r. 1342 (KDKK I, nr 172)</p>	<p>magdebur-skie</p>	<p>lokalacja miasta zaniechana w r. 1342</p>	<p>położonych na ptn. wsch. od Starego Lelowa, zw. później Staromieściem (obecnie wieś)</p>
7	Mysłenice	krak.	<p>wieś — 1253 r. (KDTyn. nr 19; 1325 r. — KDMp. III, nr 259); parafia — 1325 r. (MPV I, s.239)</p>	<p>1327 r. — wójtostwo (KDMp. I, nr 175); 1338 r. — <i>Nova civitas in Dunajecz</i> (KDMp. III, nr 655)</p>	<p>między 1342 r.a 1355r. (KDMp. III, nr 671; MRPS II, Supl., 13)</p>	<p>magdebur-skie</p>	<p>miasto założone zapewne wkrótce po r. 1342 gdyż wzmianka z r. 1355 mówi o dawnym, niezującym wójcie z Mysłenic</p>	
8	Nowy Targ	krak.	<p>osada, parafia — 1325 r.(MPV I, s.17,144); osada Stare Cio — 1338 r. (KDMp. III, nr 29)</p>	<p>1365 r. (Ossol. rkps. 2834, k. 45)</p>	<p>między 1338 r. a 1346 r. (KDMp. I, nr 221; K i T. Baranowie, <i>Z przeszłości m. Nowego Targu</i>, s. 21 n.)</p>	<p>magdebur-skie</p>	<p>translacja; druga lokaliza przest-rzenna, której końcowy etap przypada na r. 1346, nastąpiła w widłach Dunajca, na ptn. zach. od miasta XIII/XIV w. (obecnie zw. Mieściskiem)</p>	
9	Krosno	sand.	<p>osada — XIII w. (ZDMp. IV, nr 88I, tekst z r. 1282; interpolowany)</p>	<p>1348 r. <i>civitas seu oppidum</i> (AGZ III, nr 3)</p> <p>1348 r. <i>civitas</i> (MAML, nr 12)</p>	<p>około r. 1347 (St. Brekiesz, <i>Z dziejów rady miejskiej w Krośnie</i>, s.4 n.)</p>	<p>magdebur-skie</p>	<p>lokaliza ha terenie nie zasiedlo-nym</p>	
10	Piwniczna Szyja	krak.	<p>parafia — pierwsza poł. XIII w. (B. Kumor, <i>Archidiaconat sądecki</i>, s. 116)</p>		<p>1348 r. (MAML nr 12)</p>	<p>magdebur-skie</p>	<p>lokaliza ha terenie nie zasiedlo-nym</p>	
11	Krościenko	krak.				<p>magdebur-skie</p>		

1	2	3	4	5	6	7	8
12	Ciężkowiec	krak.	wieś — 1288 r. (KDTyn, nr 1); parafia — 1336 r. (St. Tomko — wicz, <i>Ciężkowiec</i> , "Tekla Gr. Kons. Gal. Zach", I, s. 110) parafia — 1346 r. (MPV II, s. 178)	1348 r. <i>civitas</i> (KDMip. III, nr 668)	1348r. (KDMip. III, nr 668)	magdebur- skie	
13	Dębowy Dział (Dembowiec)	krak.	parafia — 1325 r. (MPV I, s. 135, 207); <i>castrum</i> — 1331 r.; <i>conven- tus et ecclesia Praedicatorum</i> — 1331 r. (KDMip. I, nr 184) komora celna — 1332 r. (KDMip. I, nr 188)	1349 r. <i>civitas</i> (KDMip. III, nr 690) 1373 r. — <i>pleba- nus de civitate</i> <i>Zmigrod</i> (ZD Mip. s. 182)	ok. r. 1349 a po r. 1346 (KDMip. III, nr 690) około pol. XIV w.	magdebur- skie	na czas lokacji wskazuje osa- dzenie Dominikanów, którzy osiedlili się zazwyczaj w lud- nych osadach o charakterze miejskim. Na znaczenie Ż. jako znacznego ośrodka w regionie wskazuje istnienie komory celnej i zamku.
15	Chęciny	sand.	<i>hereditas Chanczin</i> — 1275 r. (KDMip. I, nr 88); <i>castrum et</i> <i>villas</i> — 1306 r. (KDKK I, nr 144) komora celna — 1354 r. (KD Wilkp. III, nr 1354)	1354 — <i>oppidum</i> (KDWlkp. III, 1354)	około pol. XIV w.	magdebur- skie	za lokacją miasta w czasach Kazimierza Wielkiego przemawia dokument z r. 1407 zatwier- dzający rajcom Ch. prawa jakich używali za panowania Kazimierza W.
16	Radom	sand.	kasztelania, osada (1155 r.), gród, kościół, Stare Miasto H. Wójcik, <i>Geneza m. Radomia</i> , "Spr. Tow. Nauk. KUL" nr 7, 1958); komora celna — 1350-60 (Hans. UB. III, nr 559)	1350 r. — wój- tostwo Nowego Radomia (KD Mip. III, nr 967)	około pol. XIV w. (przed r. 1360) (B. Wy- rozumaska, <i>Do- kumenty m. Ra- domia</i>)	śródkie od 1364r. mag- deburskie (KDMip. III, nr 768)	translacja; druga lokacja przest- rzenna nastąpiła na terenie po- łożonym na płn.-wsch. od Sta- rego Miasta Radomia.
17	Opoczno	sand.	kościół — 1191 r. (Lib. Ben. I, s. 301); komora celna — 1344 r. (St. Estreicher, <i>Najstarszy zbiór przywilejów</i> , nr 3); <i>curia antiqua</i> — 1365 r. (KDMip. III, nr 779);	1344 r. (Estrei- cher, op.cit., nr 3)	około pol. XIV w. (przed 1344r. lub 1349r.)	śródkie, od 1365r. mag- deburskie (KDMip. III, nr 779)	translacja; druga lokacja przest- rzenna nastąpiła na terenie po- łożonym na zachód od Starego Opoczna zwanego też Staro- mieściem.

18	Krzepice	krak.	<i>antiqua civitas</i> — 1496 r. (AGAD perg. nr 3626) wieś <i>Antiqua Krzepice</i> , parafia (Lib. Ben. II, s. 212)	1357 r. (ZDMłp IV, nr 951,952)	około r. 1357 (ZDMłp. IV, nr 952)	magdebur- skie	lokacja na terenie niezasiedlo- nym
19	Jodłowa Góra (Tymbark)	krak.		1353r. — <i>civitas</i> (KDPol. III, nr 106)	1353r. (KDPol. III, nr 106)	magdebur- skie	
20	Pilzno	sand.	wieś — 1105 r., 1229 r., 1235 r. (KDTyn. I, nr 3, 11, 23)	1354 r. — <i>civitas</i> (KDMłp. III, nr 706)	1354r.(KDMłp. III, nr 706)	magdebur- skie	
21	Słomniki	krak.	osada — 1287 r. (KDMłp. II, nr 506); parafia — 1350 r. (MPV II, s. 230)	1358 r. (ZDMłp. I, nr 86)	około poł. XIVw. (przed r. 1358) (ZDMłp. I, nr 89)	średzkie	
22	Proszowice	krak.	wieś — 1232 r. (KDTyn. I, nr 13); kościół — 1306/8 (MPV II, s. 38); parafia — 1326 r. (MPV I, s. 140); <i>curia regis</i> — 1411 r. (ZDMłp. I, nr 292)	1358 r. (ZDMłp. I, nr 89)	między r. 1356 a 1358r.(ZDMłp. I, nr 86; KDMłp. I nr 244)	niemieckie	
23	Będzin	krak.	zamek; wieś — 1301 r. (ZDMłp. I, nr 13); kościół — 1308 r. (MPV III, s.90); parafia — 1325r. (MPV I, s. 141)	1358 r. — <i>civitas</i> (KDMłp. III, nr 724)	1358r.(KDMłp. III, nr 724)	magdebur- skie	
24	Ujście (Solne)	krak.		1360r. — <i>civitas</i> (KDMłp. III, nr 738)	około r. 1360 (KDMłp. III, nr 738)	magdebur- skie	
25	Robczyce	sand.	wieś — 1362r. (KDMłp. I, nr 266)	1362r. — <i>civitas</i> (KDMłp. I, nr 266)	1362r.(KDMłp. I, nr 266)	magdebur- skie	

1	2	3	4	5	6	7	8
25	Stopnica	sand.	wieś — 1211 r. (ZDMłp. IV, nr 870); dwór książęcy — 1275 r. (KDMłp. II, nr 481); parafia — 1326 r. (MPV I, s. 156)	1362 r. — <i>civitas</i> (KDPO I, III, nr 133)	1360 r. (KDPOl. III, nr 133)	średzkie	Stopnica w XI w. jest znacznym ośrodkiem kościelnym (E. Wiśniowski; <i>Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej</i> , W-wa 1965, s. 148)
26	Miastko, <i>Novum Oppidum Ornamentum</i> (od 1612 r. zwane Tyliczem)	krak.	zamek Ornawa — XIII w. (W. Bębynek, <i>Starostwo muszyńskie</i> , s. 70)	1363 r. (W. Bębynek, op.cit., s. 70, 71)	około r. 1363 (W. Bębynek, op. cit., s. 70, 71; K. Pieradzka, <i>Na szlakach Łemkowszczyzny</i> , s. 9)	niemieckie	
28	Muszyna	krak.	wieś — 1288 r., zamek XIII w. (St. Zachorowski, <i>Węgierskie i polskie osadnictwo</i> , s. 60); parafia — 1320 r. (W. Bębynek, <i>Starostwo muszyńskie</i> , s. 64)	1364 r. — <i>nova civitas</i> (KDKK I, nr 325)	około (przed) r. 1364 (KDKK I, nr 325, 326)		
29	Osiek	krak.	wieś — 1360 r. (KDMłp. III, 740)	1363 r. — <i>civitas</i> (KDMłp. III, 760)	1363—1365 r. (KDMłp. III, nr 760; KDPOl. I, nr 129)	magdebur-skie	
30	Skawina	krak.	wieś: Stare i Nowe Babice, Psary — 1364 r. (KDPOl. III, nr 139); komora celna — 1334 r. (KDMłp. III, nr 640 — odnosi się do czasów Władysława Łokietka)	1364 r. — <i>civitas</i> (KDPOl. III, nr 139)	około (przed) r. 1364 (KDPOl. III, nr 139; KD Tyn. I, nr 92)	magdebur-skie	
31	Lanckorona	krak.	wieś — 1361 r. (L. Zarewicz, <i>Lanckorona</i> , s. 8)	1361 r. (L. Zarewicz, op.cit., s. 8-9); 1366 r. — <i>civitas</i> (KD Młp. I, nr 285)	między 1361 a 1366 r. (KD Młp. I, nr 285; L. Zarewicz, op.cit. s. 8—9)	magdebur-skie	

32	Wysokie Miasto (Jaślicka)	krak.		1366r. — <i>civitas</i> (AGZ VIII, nr 6)	1366r. (AGZ VIII, nr 6)	magdebur- skie	
33	Wisłok	sand.	wieś Kobyle — 1352r. (KDMłp. III, nr 696)	1366r. — <i>oppidum seu civitas</i> (KDMłp. III, nr 789)	1366r. (KDMłp. III, nr 789)	magdebur- skie	lokacja zamiechana
34	Florencja (Kleparz)	krak.	przedmieście m. Krakowa, kolegiata św. Floriana	1358r. — <i>cives residentes ad S. F. Florianum</i> (KDKK I, nr 32)	około r. 1358 — —1360 (KDKK I, nr 32, 37)	magdebur- skie	ponowna lokacja nowego miasta w najbliższym sąsiedztwie Kra- kowa
35	Przyrów	krak.	wieś Komorów, <i>locus Przirów</i> — 1369r. (KDMłp. I, nr 302)	1369r. — <i>civitas</i> (KDMłp. I, nr 302)	1369r. (KDMłp. I nr 302)	średzkie	
36	Ryczywół	sand.	starostwo — 1369r. (KDMłp. III, nr 823)	1388r. — <i>oppidum</i> (ZDMłp. VI, nr 1537)	przed r. 1370 (ZDMłp. VI, nr 1537)	magdebur- skie	
37	Pierzchnica	sand.	parafia — 1336r. (MPV I, s. 387); wieś — 1359r. (KDKK I, nr 215)	1370r. — <i>civitas</i> (MPH II, s.635)	między r. 1359 a 1370 (KDKK I, nr 215; O. Balzer, <i>Genealogia</i> , s. 403)	magdebur- skie (1512r.- MRPS IV, nr 1615)	

MIASTA KRÓLEWSKIE LOKOWANE NA RUSI W LATACH 1333 — 1370

L.p.	Nazwa (nazwy) miasta	Lokalizacja (ziemia)	Stan zagospodarowania terenu przed założeniem miasta	Pierwsza wzmianka o mieście	Data powstania (lokacji przetrzenniej) miasta	Rodzaj nadanego prawa	Uwagi
1	Przemysł	przem.	miasto — X w.; miasto, wójtostwo — 1321 r. (ZDMip. IV, nr 901)	1359 r. — wójt (AGZ V, nr 3)	około poł. XIV w. AGZ V, nr 3; WAP Przemysł, perg. nr 538; <i>Sl. Geogr.</i> t. IX	magdeburskie	nowe założenie przetrzenne w obrębie istniejącego skupiska miejskiego związane z organizacją na prawie niemieckim
2	Lwów	lwow.	miasto — XIII w.	1352 r. — <i>advocatus</i> (AGZ II, nr 1)	około poł. XIV w. (do r. 1368) (AGZ II, nr 1; III, nr 5, 19)	magdeburskie	nowe założenie przetrzenne w obrębie istniejącego XIII-wiecznego skupiska miejskiego; prawdopodobnie translacja
3	Wisznia (Sądowa)	lwow.	zamek	1368 r. — <i>civitas</i> (KDMip. III, nr 812)	przed r. 1368 (KDMip. III, nr 812)	magdeburskie	lokacja na terenie niezastudionym
4	Tyczyn	sanoc.	miasto — XIII w.	1368 r. — <i>civitas</i> (KDMip. I, nr 294)	1368 r. (KDMip. I, nr 294)	magdeburskie	w przywileju z r. 1424 zatwierdzone zostały również prawa Kołomyji, jakie otrzymała od Kazimierza Wielkiego